

RAMAZAN GECELERİNİ İHYÂ ETMEK İÇİN KILINAN TERAVİH NAMAZI TARAWEEH PRAYER WHICH IS PERFORMED IN ORDER TO APPRECIATE RAMADAN NIGHTS

OSMAN ŞAHİN
DOÇ. DR.
ONDOKUZ MAYIS Ü. İLAHİYAT FAK.

ABSTRACT

According to general acceptance in the Islamic culture, taraweeh means “the specific prayer of Ramadan month which is performed after isha prayer”. While there has been consensus regarding legitimacy of appreciating the Ramadan nights by prayer worship, there has been disagreement on whether there is a specific prayer for these nights called Taraweeh. However, its provision and whether it is performed as a communal or individual prayer have been among discussed the issues.

The Ahl al-Sunnah scholars have agreed legitimacy of communal Taraweeh prayer. Shiites have agreed on the legitimacy of appreciating the Ramadan nights by prayer worship but they accepted as bid'at to perform Taraweeh in congregation. Rafiziis have accepted Taraweeh prayer as bid'at. Another issue of discussion for those who accept the Taraweeh as legitimate is the numbers of rak'ats of the Taraweeh.

Keywords: Taraweeh, Ramadan, legitimacy, bid'at, rak'at

ÖZ
Teravih İslam kültüründe genel kabule göre “Ramazan ayına mahsus olmak üzere yatsı namazından sonra kılınan namaz” anlamını ifade eder. Ramazan gecelerinin namaz ibadetiyle ihya edilmesinin meşruyeti konusunda görüş birliği varken, sırf bu gecelere özel teravih adıyla bir namazın olup olmadığı noktasında ihtilaf edilmiştir. Yine teravihin hükmü ve cemaatle kılınıp kılınmayacağı da tartışılan konular arasındadır. Ehl-i sünnet âlimleri ittifakla teravih namazının cemaatle kılınmasını meşru kabul ederken, Şiiiler Ramazan gecelerinin namaz ibadetiyle ihyasını meşru, cemaatle kılınmasını bidat saymış, Râfiziler ise bizzat teravih namazını bidat kabul etmişlerdir. Meşrû olduğunu kabul edenler açısından bir başka tartışma konusu ise kaç rekât olduğudur.

Anahtar Kelimeler: Teravih, Ramazan, Meşruiyet, Bidat, Rekât

Kameri aylardan biri olan ramazan ayı Müslümanlarca kutsal sayılan bir aydır. Zira tüm insanlığa hidayet rehberi olan Kur'an-ı Kerim bu ayda indirilmeye başlanmış,¹ oruç bu ayda farz kılınmıştır.² Vahyin ilk zamanlarından beri her geceyi namaz ibadetiyle geçiren Hz. Peygamber, hicretin ikinci yılında orucun farz kılınmasının ardından ramazan gecelerinde kıldığı namazları neredeyse gece boyu sürece kadar uzun tutmuş,³ ashabını da ramazan gecelerini bu şekilde ihya etmeye teşvik etmiştir.⁴ Daha sonra “teravih” adıyla anılacak olan bu ibadete, başta Resûlullah'ın ashabı olmak üzere ümmet büyük bir teveccüh göstermiştir.

İşte bu makale, bu kıymetli namazı incelemeyi konu edinmiştir. Bu makalede teravih kavramı başta olmak üzere, bu namazın geçirdiği tarihi süreç ile hükmü ve rekât sayısı ele alınacaktır.

A- Teravih Kavramı

Tervîha sözcüğünün çoğulu olan teravih, Arapçada “rahatlatmak, dinlendirmek” anlamına gelmektedir.⁵

Esasen bu namaz, Hz. Peygamber'in hadislerinde “*kıyâmu şehri ramazan*” (ramazan ayının namazı) veya “*ihyâu leyâlî ramazan*” (ramazan gecelerinin ihyası) şeklinde yer almaktadır. Ramazan gecelerinin ihyasının namaz kılmak, Kur'an ve hadis okumak veya dinlemek, tesbihat ve salat-ü

¹ Bakara, 2/185. Ayrıca bkz. Kadr, 97/1-5.

² İ. Kafi Dönmez, “Oruç (İslam'da Oruç)”, *DİA*, İstanbul 2007, XXXIII, 417.

³ Ebû Dâvûd, “Tetavvu”, 27; “Vitir”, 20.

⁴ Bkz. Buhârî, “Salâtü't-terâvih”, 1; Nesâî, “Sıyâm”, 39.

⁵ İbn Manzur, *Lisânu'l-Arab*, Dâru'l-Meârif, ty., III, Kahire 1768.

selâmda bulunmak gibi her türlü ibadet şekliyle olabileceği kabul edilmiş⁶ ise de ileride açıklanacağı üzere “kıyam” ifadesi namazı temsil ettiği için, ittifakla “ramazan geceleri kıyamı, teravih namazı” şeklinde anlaşılmıştır.⁷

Teravih kelimesinin ilk zamanlardan itibaren kullanıldığı bilinmektedir.⁸ Bu bağlamda İbn Abbas’ın (ö. 68/687) Hz. Peygamber’in yalnız başına kıldığı namazla ilgili olarak dört rekâtta bir dinlenerek (كان يتروح) yirmi rekât kıldığına dair rivayeti⁹ ile Hz. Aişe’nin “Resûlullah gece dört rekât kılar sonra dinlenirdi (ثم يتروح). Ardından uzun uzun namaz kılardı. Sonunda ona acıdım ve ‘Anam babam sana feda olsun Ya Resûlallah! Allah senin geçmiş ve gelecek günahlarını bağışladı!’ dedim, bana ‘ben şükreden bir kul olmayayım mı’ buyurdu” rivayetinde¹⁰ *dinlenme* ifadesi kullanılmışsa da teravih adının, Hz. Ömer (ö. 23/644) döneminde mescitte kılınan söz konusu namazlarda her dört rekâtta bir istirahat (terviha) uygulamasından¹¹ sonra yaygınlık kazandığını düşünmekteyiz.¹²

Bu ibadet, fıkıh ve hadis literatüründe yaygın bir şekilde “teravih” adıyla yer almakla birlikte kimi klasik kitaplarda ilgili hadislere uygun olarak “kıyâmu ramazan” (Ramazan gecesi namazı) ismiyle de anılmıştır.¹³

Terim anlamına gelince teravih genel olarak “ramazan ayına mahsus olmak üzere yatsı namazından sonra kılınan namaz” şeklinde tanımlanmıştır.¹⁴

Teravih namazının hükmü ve rekât sayısı konusuna geçmeden önce tera-

⁶ Detay için bkz. “Salâtü’t-terâvîh”, *el-Mevsuatü’l-fıkhiyye el-kuveyyiyye (Mv.F.)*, XXVII, 136.

⁷ İbn Hacer, *Fethu’l-bârî şerhu sahihi’l-Buhârî*, Dâru Tayyibe, Riyad 2005, V, 444; Şevkânî, *Neylü’l-evtâr*, Dâru İbni’l-Cevzi, Riyad 1427H., V, 171; “Salâtü’t-terâvîh”, *Mv.F.*, XXVII, 137.

⁸ Saffet Köse, “Teravih”, *DİA*, İstanbul 2011, XL, 482. Mehmed Kervancı, “Teravih Namazı”, *Diyanet İlmî Dergi*, 1970, c. IX, sy.100-101, s. 301.

⁹ Abdülvehhâb eş-Şârânî, *Keşfü’l-gumme an cemü’l-ümme*, by, ty., I, 166; Kamil Miras, *Sahih-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*, DİB. Yay., Ankara 1985, IV, 70.

¹⁰ Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin el-Beyhakî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, thk. M. Abdülkadir Atâ, Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, Beyrut 2003, II, 700.

¹¹ Beyhakî, *es-Sünenü’l-kübrâ*, II, 700; Abdurrahim b. İbrahim b. Abdirrahman, *Hükmü’t-terâvîh ve’z-ziyâdeti fihî alâ ihdâ aşera rekâten*, Dâru İbni’l-Cevzi, ty., s.10-11.

¹² Tabiunun terviha ve teravih ifadeleri için bkz. Ebû Abdillâh Muhammed b. Nasr el-Mervezî, *Muhtasarı kıyâmi’l-leyl*, Hadis Akademi Yay., Pakistan 1988, s. 221-222.

¹³ Örnek olarak bkz. Ebü’l-Hasen Burhânüddin Alî b. Ebî Bekr el-Merginânî, *el-Hidâye*, el-Mektebetü’l-İslamiyye, I, 70; Ebû Bekir b. Ali el-Haddâdî, *el-Cevheretü’n-neyyira*, Fazilet Nşr., İstanbul 1978, I, 125; Ebu’l-Hüseyin Yahyâ el-Yemenî, *el-Beyân fî mezhebi imâm eş-Şâfiî*, Dâru’l-Minhâc, Beyrut 2000, II, 274.

¹⁴ Bkz. İbn Hacer, *Fethu’l-bârî*, V, 443; Köse, “Teravih”, XL, 482; Nureddin Turgay, “Teravih Namazı”, *Şamil İA.*, İstanbul 2000, VIII, 56.

vihin geçirdiği tarihi süreci görmek ilgili konuları daha iyi anlamaya yardımcı olacaktır.

B- Teravîh Namazının Tarihçesi

Hz. Peygamber daha vahiy döneminin ilk yıllarında, Müzzemmil suresinin nüzûlünden itibaren her gece teheccüd namazı kılmış ve vefat edene kadar bu namaza devam etmiştir.¹⁵ Hadis mecmualarında Hz. Peygamber'in gece ibadeti ve teheccüdüyle ilgili ayrıntılı bilgiler mevcuttur. Meselâ Hz. Aişe (ö. 59/678) ve Ümmü Seleme'nin (ö. 62/681) verdiği bilgiye göre Resûlullah -ramazan ayı dışında- gecenin sadece bir kısmını ibadetle geçirmekte, yani gecenin belirli bir vaktini teheccüde,¹⁶ kalan kısmını uykuya ve dinlenmeye ayırmakta idi.¹⁷ Gece ibadetinde kıraatı çok uzun tuttuğu için, Hz. Peygamber özellikle hayatının son dönemlerinde, teheccüd namazlarının büyük bir kısmını oturarak kılmıştır.¹⁸

Ayrıca hicretin ikinci yılında orucun farz kılınmasından sonra, Hz. Peygamber ramazan ayında itikâfa girmeye başlamış, ilk zamanda ramazanın ilk on gününde,¹⁹ sonra ortadaki on gününde,²⁰ daha sonraki yıllarda ise son on gününde itikâfta bulunmaya devam etmiş, bu uygulamayı vefat edene kadar sürdürmüştür.²¹ Hatta ramazanda itikâfı yapamadığında, onu uygun zamanlarda kaza etme yoluna gitmiştir.²² O hayatta iken, itikâfta bulu-

¹⁵ Köse, "Teheccüd", *DİA*, İstanbul 2011, XL, 325. Hz. Peygamber'in hastalığı sebebiyle birkaç gece teheccüd kılmadığı olmuştur. İbn Hacer, *Fethu'l-bâri*, III, 512; Miras, *Tecrid-i Sarîh*, IV, 34-35.

¹⁶ Teheccüd namazının gecenin son üçte birlik diliminde kılınmasının daha faziletli sayıldığını belirten hadisler için bkz. Müslim, "Salâtü'l-müsâfirin", 24; Ebû Dâvûd, "Tetavvu", 22.

¹⁷ Ebû Dâvûd, "Tetavvu", 27; "Vitir", 20.

¹⁸ Buhârî, "Teheccüd", 16.

¹⁹ Malum olduğu üzere Hicretin ikinci yılı ramazan ayının sekizinci günü Bedir Harbi için yola çıkılmış (Asım Köksal, *İslam Tarihi*, Risale Yay., İstanbul 1987, IX, 82), on dokuz gün sonra ramazan bayramından birkaç gün önce zaferle Medine'ye dönülmüştür. (Ali Himmet Berki ve Diğerleri, *Hatemi'l-Enbiyâ Hazret-i Muhammed ve Hayatı*, DİB Yay., Ankara 1981, s.252; Mustafa Fayda, "Bedir Gazvesi", *DİA*, İstanbul 1992, V, 326-7) İlk bayram namazı Medine'de kılınmıştır. (Köksal, *İslam Tarihi*, IX, 230) Rivayetler arasında on üçüncü, on yedinci, on dokuzuncu, yirmi yedinci gün Medine'den çıkıldığı rivayetleri varsa (Bkz. Berkî, *Hazret-i Muhammed* s. 242; Fayda, "Bedir", V, 326) da bu tarihlerde çıkılıp on dokuz gün sonra dönüldüğünde tarihi olarak sabit olan bayram kutlaması imkânsız olmaktadır.

²⁰ Hâlid Ali el-Müşeykîh, *Fıkhu'l-itikâf*, Riyad 1419, s. 28, 35.

²¹ Hz. Aişe rivayeti için bkz. Buhârî, "İtikâf", 1; Müslim, "İtikâf", 1.

²² Rivayetlere göre Hz. Peygamber ramazan ayında on günlük itikâfı tamamlamadığı takdirde onu şevval ayında tamamlamış (Buhârî, "İtikâf", 14; Müslim, "İtikâf", 2.), yolculuk vb. sebeplerle hiç yapamadığında sonraki senenin ramazanında -on günü kaza şeklinde- yirmi gün olarak itikâfa girmiştir (Buhârî, "İtikâf", 17; Müşeykîh, *Fıkhu'l-itikâf*, s. 43).

nan eşleri²³ ve ashop²⁴ da vefatından sonra itikâfı terk etmemişlerdir.

Diğer taraftan, ilgili rivayetlerden anladığımız kadarıyla Hz. Peygamber yine orucun farz kılındığı ilk yıldan itibaren ramazanda namaz ibadetini neredeyse gece boyu sürecek kadar uzun tutmaya başlamıştır. Bu gecelerden birine şahit olan Huzeyfe b. el-Yemân (ö. 36/565), namazın ilk rekâtında Bakara, Âl-i İmrân ve Nisâ surelerinin tamamını ağır ağır okuduğunu, rükû ve secdelerini de neredeyse kıraati kadar uzun yaptığını nakletmiştir.²⁵

Hz. Peygamber, daha sonra teravîh diye anılacak bu namazı ahabına mescitte cemaat hâlinde de kıldırılmıştır. Bu uygulamanın iki veya üç gün devam ettiği, cemaatin çoğaldığını görünce mescide çıkmadığı, bunu da Allah'ın farz kılabilceği endişesiyle açıkladığı rivayet edilir.²⁶

Teravîh namazının ne zaman teşri' kılındığı konusunda iki farklı görüşleri sürülmüştür. Birisi oruçla birlikte hicretin ikinci yılında teşri' kılınmış olabileceği görüşü, diğeri ise Hz. Peygamber'in teravîh namazı kıldırıldığına dair rivayetlerin tek bir yıla ait olduğu ve Hz. Peygamber'e uygulamaya dair sorular sorulmadığı düşüncesiyle teravîhin risâletin son yılında teşri' kılınmış olması gerektiği görüşüdür.²⁷

Bize göre Hz. Peygamber teravîh namazını ilki hicretin ikinci yılında, diğeri vefatından önce olmak üzere iki ayrı yılda cemaatle kılmış, arada kalan yıllarda ise kendisi yalnız kılmaya devam ederken, ahabını teşvik etmiş ve bu teşviklere uyararak mescitte teravîh kılanları tebrik etmiştir. Bu bağlamda Hz. Peygamber'in mescitte Übey b. Ka'b'ın imamlığında teravîh kılanları görünce onları “*güzel yapıyorlar, isabet ediyorlar.*” diyerek övdüğü rivayet edilmiştir.²⁸

²³ İtikâfın tarihçesi hk. bkz. Müşeykîh, *Fıkhu'l-itikâf*, s. 35 vd.

²⁴ Müşeykîh, *Fıkhu'l-itikâf*, s. 35.

²⁵ Müslim, “Salâtü'l-müsâfirîn”, 27. Ayrıca İbn Abbas'ın gözlemi için bk. Müslim, “Salâtü'l-müsâfirîn”, 26; Ebû Dâvûd, “Tetavvu”, 27.

²⁶ Köse, “Teravîh”, XL, 482. Hz. Aiş'e'den gelen rivayet için bkz. Buhârî, “Salâtü't-terâvîh”, 1; Müslim, “Salâtü'l-müsâfirîn”, 25. Zeyd b. Sabit rivayeti için bkz. Buhârî, “Edeb”, 75; Ebû Dâvûd, “Vitr”, 11. Aynı, Hz. Peygamber'in endişesinin cemaate devam etmesi halinde ümmetin onu vacip zannedeceğinden kaynaklandığını ileri sürer. Bedrüddîn Ebû Muhammed Mahmûd el-Aynî, *Umdetü'l-kârî şerhu sahihi'l-Buhârî*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 2001, XI, 181.

²⁷ Süleyman b. Ömer el-Ezherî Cemal, *Hâşiyetü'l-cemel ala şerhi'l-menhec*, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut 2006, I, 489; Köse, “Teravîh”, XL, 482.

²⁸ Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, II, 694.

Hız. Peygamber'in kıldığı ilk teravih namazında cemaat kendiliğinden oluşmuş, fakat o birkaç gün sonra mazeret bildirerek cemaate devam etmemiştir. Bu olayla ilgili gelen rivayetlerde Hız. Aişe'nin "uzunluğunu ve güzelliğini övdüğü"²⁹ namazlar başta olmak üzere, diğer rivayetlerde de "bu hâlin vefat edene kadar sürdüğü" açıklanmıştır. Bu da teravihin ilk zamanlar başlayıp uzun yıllar sürdüğünü ifade etmektedir. Üstelik hicretin yedinci yılında Medine'ye yerleşen ve Hız. Peygamber'in yanından ayrılmayan³⁰ Ebû Hüreyre'nin, Hız. Peygamber'in ramazan gecelerini ihya etmeyi teşvik ettiği,³¹ ama cemaat yapmadığı yönündeki açıklaması³² da Hız. Peygamber'in cemaatle teravih kılışının yedinci yıldan önceki bir dönemde olduğu kanaatini güçlendirmektedir. Kaldı ki, ramazana özel bir önem vererek, oruçla birlikte, itikâf gibi diğer aylarda yapmadığı bir ibadete başlayan Hız. Peygamber'in, teravih namazına sonraki yıllarda başlaması düşümlenemezdi.³³

Hız. Peygamber'in vefatından önce kıldırıldığını düşündüğümüz teravih namazına gelince, -öncekilerden farklı olarak- bu namazları Hız. Peygamber bizzat kendisi organize ederek kıldırılmıştır. Detayı ileride geleceği üzere bu namaz hakkındaki rivayetler sahih senetle sahabeden Ebû Zer³⁴ ile Numan b. Beşîr'den³⁵ gelmiştir. Bu rivayetlerde Resûlullah'ın ramazan ayının son on günü içinde günâsırı olarak, yirmi üçüncü gecesi gecenin üçte birine kadar, yirmi beşinci gecesi gecenin yarısına kadar, yirmi yedinci gecesi ise gecenin

²⁹ Buhârî, "Teheccüd", 16; Müslim, "Salâtü'l-müsâfirîn", 17.

³⁰ Detay için bkz. M. Yaşar Kandemir, "Ebû Hüreyre", *DİA*, İstanbul 1994, X, 160-167. Ebû Hüreyre hicretin sekizinci yılında görevli olarak Bahreyn'de bulunmuş ise de (Kandemir, "Ebû Hüreyre", X, 160; Osman Güner, *Ebû Hüreyre'ye Yönelik Eleştiriler*, İnsan Yay., İstanbul 2001, s. 48-49) aynı senenin ramazanında Hız. Peygamber de fetih sebebiyle Mekke'de bulunmuş (Berki, *Hazret-i Muhammed*, s. 357vd.), dolayısıyla Medine'de ramazanı yaşamaya fırsat olmamıştır.

³¹ Müslim, "Salâtü'l-müsâfirîn", 25. Benzer bir rivayet Hız. Aişe'den de gelmiştir. Bkz. Nesâî, "Sıyâm", 39.

³² Ebu Hüreyre Resûlullah'ın ramazan nafilisine teşvik ettiğini duyduğunu, fakat cemaat yapmadığını açıklamıştır. Bkz. Ebü'l-Hasen Nürüddîn Ali b. Ebî Bekr el-Heysemî, *Mecmeu'z-zevâid*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1412, III, 401.

³³ Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi'ne göre de teravih Hicretin 2. yılında 1 Ramazan/26 Şubat'ta başladı. Bkz. "Hız. Peygamber Devri Kronolojisi", *DİA*, İstanbul 2005, XXX, 479.

³⁴ İbn Mâce, "İkâmetü's-Salât", 173.

³⁵ Nesâî, "Kıyâmu'l-Leyl ve Tetavvuu'n-Nehâr", 5; Ebû Abdillâh el-Hâkim, *el-Müstedrek ale's-sahihayn*, thk. M. Abdülkâdir Atâ, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1990, I, 607.

neredece tamamlamada cemaate namaz kıldırıldığı, hatta yirmi yedinci gecede eşleri ile aile fertlerini de namaza çağırıldığı belirtilmektedir. Ravilerden biri olan Numan b. Beşîr'in hicret yılında doğmuş olduğu³⁶ dikkate alındığında onun bu namazı kılabilmesi ancak hicretin son yıllarına doğru mümkün olacaktır. Bu durumda bu namazlar esasen teravih namazı olmasına rağmen, Hz. Aişe ve Ebû Hüreyre'nin açıklamalarında yer vermeme sebebinin de cevaplanması gerekmektedir. Rivayetler gösteriyor ki her iki sahabiye gelen sorular genel uygulamaya yöneliktir. Oysa son yıldaki uygulama daha çok Kadir gecesinin ihyası olarak görülmektedir. Kanaatimizce bu sebeple her iki sahabi bu özel namazı dikkate almamışlar, gelen sorulara bağlı olarak genel uygulamayı açıklamışlardır.

Vahiy döneminde ashabın, teravihi yalnız olarak (münferiden) kıldıkları gibi, Mescid-i Nebîde cemaat hâlinde kıldıkları da olmuştur.

Hz. Ebû Bekir'in (ö.12/634) iki yıllık hilafet dönemi çetin ridde olayları, Hz. Ömer döneminin ilk yılı ise toparlanma ile geçtiğinden her iki halifenin de başka işe bakacak fırsatları olmadığı için söz konusu üç yıllık dönemde teravih namazı tek başına veya dağınık cemaatler hâlinde kılınmaya devam edilmiştir.³⁷ Nihayet Hz. Ömer, hilafetinin ikinci yılı olan hicri 14. (635 M.) yılda, teravih namazının mescitte düzenli bir cemaat hâlinde kılınmasına karar vermiştir.³⁸ Bu kararında Hz. Ali'nin (ö. 40/660) yoğun teşviki olduğu da nakledilmektedir.³⁹

Hz. Ömer cemaati erkek ve kadın cemaat olarak ikiye ayırmış, erkek cemaate imam olarak Übey b. Kâ'b'i, kadın cemaat için ise Süleyman b. Ebî

³⁶ Genel kabule göre Numan b. Beşîr hicretten on dört ay sonra doğmuş ve hicretten sonra ilk doğan sahâbi unvanını almıştır. Buharî'ye göre hicret yıllarında doğmuştur. Numan'ın yaptığı rivayetlerini dikkate alan Irak ehline göre ise hicretten de önce doğmuş olmalıdır. (Detay için bkz. İbrahim Hatipoğlu, "Nu'mân b. Beşîr", *DİA*, İstanbul 2007, XXXIII, 233) İbn Hacer hicrette doğan Abdullah b. Zübeyr'in Numan'ın kendisinden altı ay büyük olduğu sözünü rivayet eder. Bkz. İbn Hacer, *el-İsâbe fî temyîzi's-sahâbe*, thk. Ali Muhammed el-Becâvî, Beyrut 1412, IV,90; VI, 440

³⁷ Ali el-Kârî, *Mirkâtü'l-mefâtih şerhu mişkâti'l-mesâbîh*, thk. Cemal Aytânî, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 2001, III, 334; Miras, *Tecrid-i Sarîh*, IV, 77. Ridde olayları hk. bkz. Fayda, "Ridde (Ridde Olayları)", *DİA*, İstanbul 2008, XXXV, 91-93. Hz. Ömer'in ilk yılı için bkz. Fayda, "Ömer", *DİA*, İstanbul 2007, XXXIV, 45.

³⁸ Ebu'l-Hüseyn Ali b. Halef İbn Battâl, *Şerhu sahihi'l-Buhâri*, Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, ty., IV, 147; Köse, "Teravih", XL, 482; Bünyamin Erul, "Übey b. Kâ'b", *DİA*, İstanbul 2012, XLII, 273.

³⁹ Hâkim, *el-Müstedrek*, I, 607.

Hasme⁴⁰ ile Temîm ed-Dârî'yi görevlendirmiştir.⁴¹ Saib b. Yezid Hz. Ömer'in Übey ve Temîm'in kıldıracağı namazı, her rekâtında miîn denilen uzun surelerden⁴² okunması şartıyla (vitir dâhil) on bir rekât olarak belirlediğini, böylece kıyamın uzun sürmesinden dolayı ashabın yorgunluktan değneğe dayandıklarını, mescitten ancak fecre yakın bir zamanda dağıldıklarını belirtir.⁴³ İlk uygulamanın on üç rekât olduğu da gelen rivayetler arasındadır.⁴⁴ Bu namazın ağırlığından dolayı Hz. Ömer her dört rekâta bir hacet görüp abdest alacak kadar bir zaman (~10^{dk.}) cemaate zorunlu istirahat (terviha) yaptırmıştır.⁴⁵

Ne var ki bu şekildeki uygulama insanlara ağır gelince, Hz. Ömer daha sonra teravih namazında kıraat miktarını azaltma yoluna gitmiş, buna karşılık rekât sayısını da yirmiyeye çıkarmıştır.⁴⁶ Nitekim yine Sâib b. Yezid Hz. Ömer döneminde yirmi rekât teravih kılındığını haber vermiştir.⁴⁷ Hz. Ömer bu defa okuma hızını dikkate alarak⁴⁸ görevlendirdiği aynı imamların birine otuz ayet, birine yirmi beş ayet, diğerine ise yirmi ayet okumasını emretmiştir.⁴⁹

⁴⁰ Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, II, 695. Übey b. Kâ'b Resûlullah'ın mihrabında kıldırırken, Süleyman b. Ebû Hasme ise mescidin kuzeydoğu köşesinde kadınlar için yapılan Butayha adlı revakta kıldırıyordu. Nebi Bozkurt ve Diğerleri, "Mescid-i Nebevî", *DİA*, Ankara 2004, XXIX, 228.

⁴¹ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, V, 447; Molla Ahmed b. Abdilkâdir er-Rûmî, *Mecâlisü'l-Ebrâr*, trc. Muhammed Mansur "*Hazineü'l-esrar*" adıyla, tab. Muhammed Hüseyin Han, 1283, s. 198. Übey b. Kâ'b'ın ilk yirmi gün teravih namazı kıldırıp evine çekilmesinin ardından kalan on günde Temîm ed-Dârî'nin erkeklere imamlık yaptığı nakledilir. Yemenî, *el-Beyân*, II, 276.

⁴² İbn Mes'ûd Ahkaf suresi (35 ayet) gibi ayet sayısı otuzu geçen surelere *miîn*/uzun sure dediklerini belirtir. Şarânî, *Keşfu'l-gumme*, I, 169. Kehf, Meryem, Tâhâ vb. sureler de miîn olarak kabul edilir. Mervezî, *Muhtasar*, s. 142.

⁴³ Mâlik, *Muvatta'*, *es-Salât fî Ramazân*, 1; Ebû'l-Fazl Celâlüddin Abdurrahman b. Ebî Bekr es-Süyûtî, *el-Mesâbih fî salâti't-terâvih*, thk. Ebû Haris Ali b. Hasan, Dâru'l-Kabes, Amman 1986, s. 38.

⁴⁴ Mervezî, *Muhtasar*, s. 220; İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, V, 448; Adevi, Ebû Abdillâh Mustafa, *Bahs fî adedi rekeati kıyâmi'l-leyl*, Dâru Mâcid Useyrî, Cidde 1999, s. 43, 45.

⁴⁵ Abdurrahim b. İbrahim, *Hükümü't-terâvih*, s. 10-11.

⁴⁶ İbn Abdilber, *el-İstizkâr*, Dâru'l-Vâ'y, Kahire 1993, V, 154; İbn Teymiyye, Takiyyüddin Ahmed, *Mecmûatü'l-fetâvâ*, Dâru'l-Vefâ, Mansûra 2005, XXIII, 68.

⁴⁷ Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, II, 699; Mervezî, *Muhtasar*, s. 220; Süyûtî, *el-Mesâbih*, s. 42.

⁴⁸ Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, II, 700; Mervezî, *Muhtasar*, s. 223.

⁴⁹ Ebû Zekeriyâ Muhyiddin en-Nevevî, *Kitâbü'l-mecmû'* şerhu'l-mühezzebe, thk. M. Necib el-Mutî'î, Cidde: Mektebetü'l-İrşâd, 1980, III, 528; Ali el-Kârî, *Mirkât*, III, 343; Miras, *Tecrid-i Sarih*, IV, 77.

O zamanlar teravih yatsıdan hemen sonra gecenin ilk kısmında kılındığından⁵⁰ rekât sayısının artırılmasına rağmen, kıraat miktarı azaltıldığı için, teravih namazı daha erken saatlerde sona ermeye başlamıştır. Bu sebeple Hz. Ömer gece kalkıp namazı gecenin son kısmında kılmanın, hemen ilk kısmında kılmaktan daha efdal olduğunu belirtiyor,⁵¹ kendisi de bu şekilde evinde kılmayı tercih ediyordu.⁵²

O dönemdeki uygulama bağlamında Übey b. Ka'b'ın sadece teravihi kıldığı, vitri ise Hz. Ömer'in kıldığı gelen rivayetler arasındadır.⁵³

Böylece, teravihin düzenli olarak mescitte cemaatle kılınmasının Hz. Ömer döneminde başladığı görülmektedir.⁵⁴ Nitekim Hz. Ömer'in "Bu güzel bir âdet (bidat) oldu" sözü de buna işaret eder. Ebû Hilâl el-Askerî (ö. 400/1009) İslam medeniyetindeki ilkleri yazdığı el-Evâil adlı eserinde ramazan kıyamını (teravihi) hicri 14 yılında ilk defa sünnet kılınan Hz. Ömer olduğunu açıklamış,⁵⁵ Taberî de aynı bilgiyi paylaşmanın yanında, Hz. Ömer'in şehirlere emirname göndererek erkek ve kadınların ayrı ayrı imamlar arkasında teravih kılmaları talimatını verdiğini kaydetmiştir.⁵⁶

Hz. Osman (ö. 35/655) dönemine gelince, o erkek ve kadın cemaate ayrı ayrı imam tayin etme yerine, bütün cemaate teravih namazı kıldırmak üzere⁵⁷ Süleyman b. Ebî Hasme'yi görevlendirmiştir.⁵⁸ Hz. Ali zamanında ise Hz. Ömer dönemindeki erkek ve kadın cemaate ayrı imam tayini uygulamasına geri dönmüş, kadınlara namaz kıldırmak üzere Arfece es-Sakafî imam tayin edilmiştir.⁵⁹

⁵⁰ Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, II, 695.

⁵¹ Buhârî, "Salâtü't-Terâvih", I.

⁵² İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, V, 447; Aynî, *Umde*, XI, 178. İkrime, İbn Abbas'ın da gecenin son kısmında kılmayı efdal gördüğünü bildirmektedir. Mervezi, *Muhtasar*, s. 225.

⁵³ Kemâlüddin İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadir*, Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2003, I, 487; Zeynüddin b. İbrâhîm el-Mısırî İbn Nuceym, *el-Bahru'r-râik şerhu kenzi'd-dekâik*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1997, II, 122.

⁵⁴ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadir*, I, 484; İbrahim el-Halebî, *Halebi-i Kebir*, Dersaadet 1325, s. 400.

⁵⁵ Bkz. Ebû Hilâl Askerî, *el-Evâil*, thk. M. es-Seyyid el-Vekil, Dâru'l-Beşîr, Kahire 1987, s. 57; Süyûtî, *el-Mesâbih*, s. 36-37.

⁵⁶ Muhammed b. Cerir et-Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülük*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1407, II, 569-570.

⁵⁷ Süyûtî, *el-Mesâbih*, s. 38.

⁵⁸ Ali el-Kârî, *Mirkât*, III, 343; Miras, *Tecrid-i Sarîh*, IV, 77.

⁵⁹ Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, II, 695.

Mekke halkından Kâbe’de namaz kılanlar, teravih namazının aralarında ki istirahati fırsat bilerek Kâbe’yi tavaf edip, iki rekât tavaf namazı kılarlar, sonra teravih namazına kaldıkları yerden devam ederlerdi. İşte bu uygulamaya özenen Medine halkı, Mekke’deki sevaba nail olabilmek için teravih aralarında –ikisi tavaf, ikisi tavaf namazına karşılık olmak üzere– dörder rekât daha kılmak suretiyle otuz altı rekât teravih namazı kılmaya başlamışlardı.⁶⁰ Medine’deki uygulama hicri birinci asrın sonlarına doğru ortaya çıkmış, Hz. Osman’ın oğlu Ebân (ö. 105/723) ile Ömer b. Abdülaziz’in (ö. 101/735) valilikleri sırasında görülmüş,⁶¹ İbn Ömer’in (ö. 72/691) mevlâsı Nâfi’ (ö. 117/735)⁶² ile Mâlik (ö. 179/795) ve Şâfiî (ö. 204/819) de o devre yettiştiklerini açıklamışlardır.⁶³ Hâl böyle devam ederken, Medine valisi Cafer b. Süleyman’ın teravihin rekât sayısını yirmi rekât olarak uygulama isteğiyle kendisine haberci göndermesi üzerine İmam Mâlik, “öteden beri insanların bu şekilde uygulaya geldiği” gerekçesiyle otuz altı rekâtın devam etmesi yönünde tavır koyar.⁶⁴

Diğer yanda Ebû Hanîfe (ö. 150/767) ramazan boyunca hatim yapabilmek amacıyla her rekâta zammı sure olarak onar ayet okunmasını kural olarak benimsemesine⁶⁵ rağmen, üç kısa ayet okunabileceğine de fetva vermiştir.⁶⁶ Bu hafifleştirmenin illetini Hanefî fakihler cemaatin sayısını artırma-

⁶⁰ Bkz. Nevevî, *el-Mecmû’*, III, 527; Rûmî, *Mecâlis*, s. 199; Yemenî, *el-Beyân*, II, 278. Otuzar ayetlik yirmi rekât uygulamasının da ağırlığından dolayı Muaviye zamanında kıraat azaltılarak otuz altı rekâta çıkarıldığı bilgisi de vardır. Bkz. İbn Battâl, *Şerhu’l-Buhâri*, IV, 148.

⁶¹ Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, Mektebetü’r-Rüşd, Riyad 2004, III, 395; Muhammed b. Ahmed İbn Rüşd, *Bidâyetü’l-müctehid ve nihâyetü’l-muktesid*, Dâru’l-Ma’rife, 1982, I, 210; Mervezi, *Muhtasar*, s. 221. Ebân b. Osman 76 (695) yılından itibaren yedi yıl (Selahattin Polat, “Ebân b. Osmân b. Affân”, *DİA*, X, 66), Ömer b. Abdülaziz ise 87 (706) yılından itibaren yaklaşık yedi yıl emirlik yapmıştır. (İsmail Yiğit, “Ömer b. Abdilaziz”, *DİA*, İstanbul 2007, XXXIV, 53).

⁶² Suyûtî, *el-Mesâbih*, s.32.

⁶³ İbn Hacer, *Fethu’l-bârî*, V, 449. İmam Şafii Mekke’de yirmi rekât kıldığını gördüğünü de açıklıyor. Ebû Muhammed el-Hüseyn b. Mes’ûd el-Begavî, *Şerhu’s-sünne*, thk. Şuayb el-Arnaut- M. Züheyr eş-Şaviş, Mektebü’l-İslami, Beyrut 1983, IV, 123.

⁶⁴ Bkz. Mervezi, *Muhtasar*, s. 222. Bu sayıya vitir dâhil olmalıdır. Bir rivayete göre de “Yüz küsur yıldır uygulama bu şekildedir” demiştir. *A.g.e.*, a.y.

⁶⁵ Şemsüddin es- Serahsî, *el-Mebsût*, Dâru’l-Ma’rife, Beyrut ty., II, 143; Burhânüddin Mahmud b. Ahmed İbn Mâze, *el-Muhîtu’l-burhânî fi’l-fikhi’n-nu’mânî*, thk. Abdülkerim Sâmî el-Cündî, Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, Beyrut 2004, I, 459 Hanefilere göre teravih namazını bir hatim ile kılmak sünnettir. *A.g.e.*, a.y. Ayrıca İbn Abbas’ın nakline göre Hz. Peygamber “Gece namazını onar ayet ile kılan gafillerden yazılmaz...” buyurmuştur. Şar’ânî, *Keşfu’l-gumme*, I, 169.

⁶⁶ Dâmâd Efendi, *Mecmeu’l-enhur fi şerhi mülteka’l-ebhur*, Dâru İhyâ’t-Türâsî’l-Arabî, ts., I, 137.

nın, kıraati uzun tutmaktan efdal olduğu şeklinde yorumlamaktadır.⁶⁷ Ayrıca Hanefilerden Kadîhân (ö. 592/1196), teravihin gecenin büyük bölümünü (ekser) kapsamasının efdal olduğunu vurgulamıştır.⁶⁸ Namaz aralarında yapılan istirahatlar zamanla zikir ve salavat gibi ibadetlerle değerlendirilmeye başlanmış,⁶⁹ bu bağlamda Osmanlı'da her tervihada farklı makamlarda ilahiler okunmaya devam edilmiştir. Günümüz Türkiye'sinde ise vitre kadar bir defa, vitirden önce ise üç defa olmak üzere salat-ı ümmiye okunması tercih edilmiştir.⁷⁰ Böylece teravih ümmetin şîârı olarak asırlarca devam etmektedir.⁷¹

C- Teravih Namazının Hükümü

Öncelikle belirtelim ki, İslam âlimleri ramazan gecelerinin namaz ibadetiyle ihya edilmesinin meşrû olduğuna ittifak etmişlerdir.⁷² Ancak bu gecelere özel teravih adıyla bir namazın olup olmadığı, var ise hükümü ve cemaatle kılınıp kılınamayacağı hususlarında görüş ayrılıkları bulunmaktadır.

Hanefilere göre teravih namazı kadın erkek her Müslüman için müekket sünnettir.⁷³ Hatta Ebû Hanîfe'den teravihin terkinin caiz olmadığına dair bir görüş de nakledilmiştir.⁷⁴

İbn Ömer gibi bazı sahabilerin teravihi evlerinde kıldığını dikkate alan Hanefilerin çoğunluğu teravihin cemaatle kılınmasının sünnet-i kifâye olduğunu söylemişlerdir.⁷⁵ Buna göre bir mahallede bir grubun teravihi mes-citte cemaatle kılması ile sünnet yerine gelmiş olur, ancak hiç kimse cemaatle kılmazsa, hepsi günahkâr olur.⁷⁶ Temelde aynı görüşü paylaşan Ebû

⁶⁷ Rûmî, *Mecâlis*, s. 201.

⁶⁸ İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-râik*, II, 119.

⁶⁹ "Teravih Namazı ve Buna Ait Hükümler", *Diyanet İlmî Dergi*, 1966, c. V, sy. 12, s. 344; Köse, "Teravih", XL, 482.

⁷⁰ Mustafa Uzun, "Ramazan İlahisi", *DİA*, İstanbul 2007, XXXIV, 437-438.

⁷¹ Takiyyüddin Ebu'l-Hasen b. Abdilbâki es-Sübki, *İşrâku'l-mesâbih fî salâti't-terâvih*, thk. M. Es-Seyyid İbrahim, (*Fedâilü alâmâti leyleti'l-kadr* ile birlikte), Mektebetü'l-Kur'an, Bulak ty., s. 85. Ayrıca bkz. Serahsî, *el-Mebsût*, II, 145.

⁷² "Salâtü't-terâvih", *Mv.F.*, XXVII, 136; Köse, "Teravih", XL, 482.

⁷³ Aynî, *el-Binâye fî şerhi'l-hidâye*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1990, II, 662; Dâmâd Efendi, *Mecmeu'l-enhur*, I, 135.

⁷⁴ Halebî, *Halebî-i kebir*, s. 400. Benzer bir düşünce el-Leys'ten de nakledilir. İbn Battâl, *Şerh*, III, 119-120.

⁷⁵ Bkz. Merginânî, *el-Hidâye*, I, 70; İbn Nüceym, *el-Bahr*, II, 120.

⁷⁶ İbn Nüceym, *el-Bahr*, II, 120; Rûmî, *Mecâlis*, s.197.

Yusuf (ö. 182/798) cemaatle kılınan namazda olduğu gibi hakkını vermek kaydıyla,⁷⁷ Tahâvî (ö. 321/933) ise mescitleri boş bırakmamak şartıyla teravihin evde kılınmasını daha faziletli görürler.⁷⁸

Şâfîiler ve Hanbelîler ile bazı Mâlikîler'e göre de bu namaz müekket sünnettir. Ayrıca Mâlikî ve Şâfîilerin çoğunluğuna göre mescitleri boş bırakmamak şartıyla teravihin evde kılınması müstehaptır.⁷⁹

Şiilerden Zeydîlere göre ramazan nafilisini (teravih) tek başına kılmak müstehap, cemaatle kılmak bidat sayılmış,⁸⁰ aynı görüşü paylaşan Ca'ferîlere göre ise teravih olmak üzere ramazan ayı boyunca toplam bin rekâttan fazla nafîle namaz kılmak müstehap olarak kabul edilmiştir.⁸¹

İslam mezhepleri arasında Râfîzîler⁸² teravihi meşru görmemiş,⁸³ Fâtımî yöneticiler de teravih namazını kendi yönettikleri beldelerde resmen yasaklamışlardır.⁸⁴ Zira onlara göre teravih Hz. Ömer'in çıkardığı bir bidatten ibarettir.⁸⁵

Teravihin müekket sünnet hükmünde bir ibadet olduğu, Hz. Peygamber'in kavli, fiili ve takrirî sünnetine, ayrıca sahabenin uygulama ve icmasına dayandırılmıştır. Şimdi bunları sırasıyla görelim:

1) Sünnet

Sünnetin teravih namazına kaynaklığı beş yönde gerçekleşmiştir.

⁷⁷ Serahsî, *el-Mebsût*, I, 144; İbn Mâze, *Muht*, I, 457; Rûmî, *Mecalis*, s. 197.

⁷⁸ Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed et-Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1987, I, 352; İbn Battâl, *Şerh*, III, 120.

⁷⁹ İbn Abdilber, *el-İstizkâr*, V, 158; Köse, "Teravih", XL, 482.

⁸⁰ Bkz. Şevkânî, *es-Seylü'l-cerrâr*, thk. Mahmud İbrahim Zâyid, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut ty., I, 326; Fatih Yücel, "Zeydiyye", *DİA*, İstanbul 2013, XLIV, 336. Şevkânî'ye göre ise cemaatle kılınması dahil teravih bidat değil meşrudur. Şevkânî, *es-Seylü'l-cerrâr*, I, 329.

⁸¹ Mezhep kaynaklarında hangi gecelerde kaç rekât namaz kılınacağına dair bilgi verilmektedir. Bkz. Ebû Ca'fer Muhammed b. Hasen et-Tûsî, *el-Hilâf*, Müessesetü'n-Neşri'l-İslami, Kum 1407, I, 530-531.

⁸² Râfîzî terimi imam olarak kabul ettikleri Zeyd b. Ali'yi Hz. Ebû Bekir ve Ömer'i meşrû halife kabul ettiği gerekçesiyle terkeden İmâmîler ile ilk üç halifenin hilâfetini reddeden bütün Şii grupları ve Şii unsurları taşıyan bazı bâtinî grupları ifade eder. Bkz. Mustafa Öz, "Râfîzîler", *DİA*, İstanbul 2007, XXXIV, 396-397.

⁸³ Serahsî, *el-Mebsût*, II, 143; Aynî, *el-Binâye*, II, 658; Ahmed b. Muhammed et-Tahtâvî, *Hâşiye alâ merâki'l-felâh*, Bulak 1318, s. 270.

⁸⁴ Bkz. M. Ali Sönmez, "İbnu'n-Nablusî", *DİA*, XXI, 163; Öz, "Ubeydullah el-Mehdî", *DİA*, İstanbul 2012, XLII, 25; a.mlf., "Hâkim biemrillâh", *DİA*, İstanbul 1997, XV, 199.

⁸⁵ Tahtâvî, *Hâşiye*, s. 224.

a) Hz. Peygamber teravih namazını ümmetine sünnet kıldığını beyan etmiştir.

Bu konuda Abdurrahman b. Avf ve Ebû Seleme'den şu rivayetler gelmiştir.

- Ebû Seleme'nin, babası Abdurrahman b. Avf'tan naklettiği bir hadiste Hz. Peygamber “*Şüphesiz Allah ramazan orucunu farz kıldı, ben de ramazan gecelerini ihya etmeyi sünnet kıldım (سُننْتُ قِيَامَهُ). Her kim inanarak ve sevabını Allah'tan bekleyerek ramazanı oruçla, gecelerini namazla ihya ederse, anasından doğduğu gibi günahlarından temizlenmiş olur.*” buyurmuştur.⁸⁶

Bu hadis-i şerifler teravihin sünnet olduğuna açık bir şekilde (sarahaten) delalet eder.⁸⁷ Zira malum olduğu üzere hadislerde geçen “gece kıyamı” terimi “gece nafile namazı” demektir.⁸⁸ Buna göre bu hadis-i şeriflerde ramazan gecelerinde sünnet kılınan kıyam da farz namazların dışında kılınan nafile namazlardır. Bu sebeple bu namazların teravih namazı olduğunda ittifak edilmiştir.⁸⁹ Buna göre teravih namazını sünnet kılan bizzat Hz. Peygamber'dir.⁹⁰

b) Hz. Peygamber ashabını teravih namazı kılmaya teşvik etmiştir.

- Hz. Aişe⁹¹ ve Ebû Hüreyre'den gelen rivayetlerde Hz. Peygamber “*Ramazan ayını inanarak ve sevabını Allah'tan bekleyerek ihya eden kimsenin geçmiş günahları bağışlanır.*” buyurmuştur.⁹²

- Yine Ebû Hüreyre Hz. Peygamber kesin bir şekilde emretmeden ramazan kıyamını (teravih) teşvik eder “*Her kim inanarak ve karşılığını Allah'tan bekleyerek ramazanı ihya ederse, geçmiş günahları bağışlanır.*” derdi. Bu tavır o vefat edene kadar sürdü, denilmiştir.⁹³

⁸⁶ Bkz. İbn Mâce, “İkametü's-Salât”, 173.

⁸⁷ İbn Mâce, *el-Muhîtu'l-burhânî*, I, 456; Aynî, *el-Binâye*, II, 662; Haddâdî, *Cevhere*, I, 125.

⁸⁸ Nitekim Hz. Peygamber'in “*Yatsı namazını cemaatle kılan gecenin yarısını namaz kılmış gibi olur...*” hadisinde (Müslim, Mesacîd, 47.) “kıyam” açıkça nafile namaz yerine kullanılmıştır. Bkz. Şürünbülâli, *Merakî'l-felâh*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2002, s. 154.

⁸⁹ Aynî, *Umde*, XI, 176; Kervancı, “Terâvîh”, s. 301.

⁹⁰ Yemenî, *el-Beyân*, II, 274. Burada Sahabeden önce Hz. Peygamber'in sünnet kıldığı vurgulanmıştır.

⁹¹ Nesâî, “Sıyâm”, 39.

⁹² Buhârî, “İman”, 26; Müslim, “Salâtü'l-müsâfirîn”, 25.

⁹³ Buhârî, “Salâtü't-terâvîh”, 1; Müslim, “Salâtü'l-müsâfirîn”, 25; Tirmizî, “Savm”, 83.

- Enes b. Malik'ten gelen benzer rivayetlerde ise “*Annesinden doğduğu günkü gibi olur.*” eki vardır.⁹⁴

Ramazan gecelerini ihyayı teşvik eden bu rivayetler, teravihin sünnet olduğunu gösterir.⁹⁵

- Detayı aşağıda gelecek olan Ebû Zer rivayetinde geçen Hz. Peygamber'in “*imamın namazı bitinceye kadar onunla kılan*” ifadesi de kavli sünnet olarak teravih namazının meşruiyetine delalet etmektedir.⁹⁶

c) Hz. Peygamber teravih namazını bizzat kılmıştır.

- Enes b. Malik'ten gelen bir rivayette Hz. Peygamber'in mescitte namaz kılarken kendisi dâhil arkasında cemaat olduğu, arkasındakileri fark edince acele ile kıldığı namazı bitirip hücreğine geçtiği ve kalan kısmı orada tamamladığı bildirilmektedir.⁹⁷

- Huzeyfe b. el-Yemân da Hz. Peygamber'in mescitteki hurma liflerinden yapılan odasında bir ramazan gecesi kalkıp uzun uzun dört rekât namaz kıldığını ve bu namazda Bakara, Âl-i İmrân, Nisâ, Mâide ve En'âm surelerini okuduğunu, bu namazın Bilal'in sabah ezanına kadar sürdüğünü rivayet etmiştir.⁹⁸

d) Hz. Peygamber teravih namazını cemaate de bizzat kıldırmıştır.

Bu konuda gelen rivayetler daha önce değinildiği üzere iki gruptur.

Birinci grup, ashabın Hz. Peygamber'in namazına kendiliklerinden katılıp iki veya üç gece onunla cemaat halinde namaz kıldıklarını belirten rivayetlerdir:

- Hz. Aişe'den gelen rivayetlerden birinde o şu açıklamayı yapmıştır: “*Resûlullah bir gece mescitte namaz kıldı. Cemaat de ona uydu. İkinci gece yine aynı şekilde namaz kıldı. Derken cemaat çoğaldı. Üçüncü yahut dördüncü gece cemaat yine toplandı, fakat Resûlullah onların yanına çıkmadı. Sabah olunca (cemaate) ‘Yaptığımızı gördüm! Aslında sizin yanınıza çıkmama bir engel yok idiyse de, bu namazın size farz kılınacağından endi-*

⁹⁴ Şa'rânî, *Keşfü'l-gumme*, I, 166.

⁹⁵ Aynî, *Binâye*, II, 662.

⁹⁶ Muhammed Nasıruddin el-Elbânî, *Salâtu't-terâvih*, el-Mektebü'l-İslami, Beyrut 1985, s. 15.

⁹⁷ Mervezî, *Muhtasar*, s. 216.

⁹⁸ Nesâî, “*Kıyâmu'l-Leyl ve Tatavvuu'n-Nehâr*”, 38.

*şe ettim (de bu sebeple çıkmadım)' buyurmuştur.*⁹⁹ Yine Hz. Aişe'den Hz. Peygamber'in kendisine odası önünde hasır sermesini istediği ve üç gece arka arkaya teravih kıldırıldığı, dördüncü gece hasırı toplatarak uygulamayı bıraktığı rivayeti de gelmiştir.¹⁰⁰

Bu rivayetin dışında Zeyd b. Sabit¹⁰¹ ve Cabir b. Abdillah'tan gelen¹⁰² rivayetler de bir birine yakın ifadelerle Hz. Peygamber'in ramazanda iki veya üç gece ashabına yatsıdan sonra cemaatle nafile namaz (teravih) kıldırıldığını belirtmektedir.

Hz. Peygamber'in birkaç gün fiilen teravihi cemaatle kılıp, ardından farz kılınır endişesiyle devam edememesine mazeret göstermesi teravihin sünnet olduğunu gösterir.¹⁰³ Yine bu rivayetlerden, Ebû Hanife'nin de dikkat çektiği üzere farz kılınma ihtimali olmasaydı Hz. Peygamber'in teravihe devam edeceği de anlaşılmaktadır.¹⁰⁴ Hanefî âlimlerden Aynî (ö.855/1451) de Hz. Peygamber'in bu namazı kılmaya devam etmesi halinde, hükmünün vacip olacağına dikkat çekmektedir.¹⁰⁵ Çünkü Hanefîlere göre Hz. Peygamber'in devamlı yaptığı fiiller vacip hükmünü kazanır.¹⁰⁶

İkinci grup ise son on gün içinde gınaşırı olarak bizzat Hz. Peygamber'in teravih namazı kıldırıldığını açıkça belirten rivayetlerdir. Bu rivayetler Ebû Zer ile Numan b. Beşir'den gelmiştir.

- Ebû Zer der ki: *“Biz Resûlullah ile oruç tuttuk, o ramazanın son yedinci gününe kadar bize hiçbir gece, (farzdan başka) namaz kıldırmadı. O (yirmi üçüncü) gece, ilk üçte biri geçene kadar bize namaz kıldırıldı. Son altıncı (yirmi dördüncü) gecede namaz kıldırmadı. Son beşinci (yirmi beşinci) gecede gece yarısı geçene kadar namaz kıldırıldı. Ben: ‘Ya Resûlallah! Gecenin kalan kısmında da bize nafile kıldırıydınız (da geceyi tamamen ihya etmiş olsaydık)’ dedim. Cevaben: ‘İmam namazı bitirinceye kadar onunla namaz kılan kimse*

⁹⁹ Müslim, “Salâtü'l-Müsâfirin”, 25.

¹⁰⁰ Mervezî, *Muhtasar*, s. 215.

¹⁰¹ Buhârî, “Edeb”, 75; Müslim, “Salâtü'l-Müsâfirin”, 29; Ebû Dâvûd, “Vitr”, 11.

¹⁰² Bkz. Ebu'l-Kâsım Süleyman et-Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat*, Dâru'l-Harameyn, Kahire 1415, IV, 108.

¹⁰³ Merginânî, *el-Hidâye*, I, 70.

¹⁰⁴ Bkz. Serahsî, *Mebсут*, II, 145; Merginânî, *Hidâye*, I, 70. Nitekim onun vefatı ile ihtimal ortadan kalktığı için sahabe teravihi düzenli olarak kılmaya başlamıştır. Ae., a.y.

¹⁰⁵ Aynî, *el-Binâye*, II, 662.

¹⁰⁶ Bkz. Abdül'ali Muhammed b. Nizâmüddin el-Ensârî, *Fevâtihu'r-Rahamût*, thk. A. Mahmud Muhammed Ömer, Dâru'l-Kütüb'l-İlmiyye, Beyrut 2002, II, 225-226.

bütün geceyi ihya etmiş gibi sevaba nail olur.' buyurdular. Son dördüncü (yirmi altıncı) gece yine bize namaz kıldırmadı. Ramazanın bitmesine üç gün kala (yirmi yedinci gecesi) Resûlullah ailesini, hanımlarını ve ashabını topladı ve bütün gece bize namaz kıldırdı. Namaz o kadar uzadı ki, sahuru geçireceğimizden korktuk.”¹⁰⁷

- Numan b. Beşir'den gelen sahih rivayetlerde de aynı açıklama yapılmış, fakat son namazda “*ailesini, hanımlarını ve ashabını topladı*” ifadesi yer almamıştır.¹⁰⁸

Fukahanın teravih namazı olarak tefsir ettiği bu namaza ait rivayetler,¹⁰⁹ teravihin cemaatle kılınmasının meşruiyetine açıkça delalet etmektedir.¹¹⁰

e) Hz. Peygamber teravih namazı kılanlara engel olmamış, aksine onları övmüştür.

Bu konudaki rivayetler Ebû Hüreyre ve Cabir b. Abdullah ile tabiundan Sa'lebe b. Ebî Mâlik'e dayanmaktadır.

- Ebû Hüreyre'nin naklettiği bir hadiste Rasûlullah'ın ramazan ayında, as-haptan bir grubu, mescitte Ubey b. Ka'b'ın arkasında cemaatle namaz kılar-ken gördüğü ve “*Doğru yapıyorlar, iyi yapıyorlar.*” diyerek tasvip ettiği ha-ber verilmiştir.¹¹¹

- Sa'lebe b. Ebî Malik'ten gelen mürsel¹¹² rivayette de aynı olay anlatıl-maktadır.¹¹³

- Câbir b. Abdullah'tan gelen hasen¹¹⁴ bir rivayete göre ise Übey b. Ka'b Hz. Peygamber'e gelerek Kur'an okuyamayan kadınların onun arkasında namaz kılmak istediklerini, kendisinin de sekiz rekât kıldırıp, ardından vitir kıldı-ğını belirtmiş, Hz. Peygamber de ona bir şey dememiş,¹¹⁵ böylece onun bu uygulamasını onaylamıştır (takrir).

¹⁰⁷ Ebû Dâvûd, “Şehru Ramazan”, I; İbn Mâce, “İkâmetu's-Salât”, 173; Tahâvî, *Şerhu meânil-âsâr*, I, 349.

¹⁰⁸ Nesâî, “Kıyamu'l-Leyl ve Tatavvu'un-Nehâr”, 5; Hâkim, *el-Müstedrek*, I, 607.

¹⁰⁹ Tahâvî, *Şerhu meânil-âsâr*, I, 349.

¹¹⁰ Serahsî, *el-Mebsût*, II, 144; Elbânî, *Teravih*, s. 13.

¹¹¹ Ebû Dâvûd, “Şehru Ramazan”, I (Ebû Dâvûd bu hadisin kavi olmadığını belirtmiştir).

¹¹² Mürsel: İsnadında, sahâbî olan râvisi veya diğer râvilerinden biri zikredilmeyen hadistir. Salahattin Polat, “Mürsel”, *DİA*, İstanbul 1994, XXXII, 52-54.

¹¹³ Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, II, 697.

¹¹⁴ Hasen hadis: sahih hadisin şartlarını taşımakla beraber râvisinin zabtı sahih hadisin râvisine nisbetle daha az olan hadis ve dinî konularda delil olarak kullanılan makbul hadis çeşididir. Mücteba Uğur, “Hasen”, *DİA*, İstanbul 1997, XVI, 374.

¹¹⁵ Mervezî, *Muhtasar*, s. 217.

Teravih namazının hükmüne dair gelen rivayetler bunlarla sınırlı değildir. Biz tekrar olmaması için bunlardan bir kısmını rekât sayısını belirten rivayetler bölümüne bıraktık.

Bu kısımda son olarak belirtelim ki, Hz. Peygamber'den bu konuda gelen rivayetleri değerlendiren Şevkânî (ö.1250/1834), bu rivayetlerin ramazan kıyamının/teravihin meşru olduğuna ve bu namazın cemaat hâlinde veya ferdi olarak kılınabileceğine delâlet ettiğini belirtir.¹¹⁶

2) Sahabe Uygulaması (Eser)

Teravihin meşruiyetine dair sahabeden gelen rivayetler ise birkaç grupta ele alınabilir:

a) Sahabe teravih namazını mescitte fahri imam arkasında cemaat halinde kıldığı gibi, teravih kıldırmak için resmi imamlar da görevlendirilmiştir.

Daha önce tarihçede anlatıldığı üzere Hz. Ebû Bekir dönemi ile Hz. Ömer'in hilafetinin ilk yılında teravih Mescid-i Nebî'de cemaat hâlinde fahri olarak kılınmış, Hz. Ömer'in hilafetinin ikinci yılından itibaren başlayarak, Hz. Osman ve Hz. Ali dönemi de dâhil olmak üzere teravihin cemaatle kılınması için resmi imamlar tayin edilmiştir. Üstelik Hz. Ömer'in teşkil ettiği cemaate Hz. Osman, Hz. Ali, İbn Mes'ud, Abbas, oğlu Abdullah, Talha, Zübeyr, Muaz b. Cebel'in aralarında bulunduğu Muhacir ve Ensar'dan sahabiler rağbet göstermiş, ona muvafakat ve yardım etmişler, ayrıca bu namaza devam ederek insanları teşvik etmişlerdir.¹¹⁷ Böylece Hz. Ömer esasen Hz. Peygamber'in sünnet kıldığı ve uygulanmasını arzu ettiği bir ibadeti hayata geçirmiş olmaktadır.¹¹⁸ Hatta Hz. Ali bu vesileyle Hz. Ömer'i övmüş ve "O mescitlerimizi nurlandırdığı gibi Allah da onun kabrini nurlandır-sın." diyerek hayır duada dahi bulunmuştur.¹¹⁹

Bunların dışında teravih namazında imamlık yapan bazı sahabiler isim olarak da zikredilmiştir. Mesela Hz. Ali'nin imamlık yapıp yirmi rekât ola-

¹¹⁶ Şevkânî, *Neylü'l-evtâr*, V, 182; İbrahim b. Muhammed es-Sabihî, *Adedü salâti't-terâvih*, Riyad 1409, s. 21.

¹¹⁷ Sübkî, *İşrâku'l-mesâbih*, s. 69.

¹¹⁸ Sübkî, *İşrâku'l-mesâbih*, s. 80.

¹¹⁹ Dâmâd Efendi, *Mecmeu'l-enhur*, I, 136. Hz. Ömer döneminde mescit kandillerle aydınlatıldığı için Hz. Ali'nin bu sözü söylediği de rivayet edilmiştir. Bkz. Mervezî, *Muhtasar*, s. 218.

rak kıldırıldığı,¹²⁰ Hz. Osman zamanında yirmi gün kıldırıp, (daha uzun kılabilmek için) sonra evine çekildiği haber verilmiş; İbn Mes'ud'un da ramazan gecelerinde cemaate nafîle namaz (teravih) kıldırıldığı, Übey b. Ka'b'ın vefat etmesinin ardından Zeyd b. Sâbit'in imamlık yaptığı nakledilmiştir.¹²¹ Ayrıca Hz. Ömer'in ramazanda umre için Mekke'ye geldiğinde cemaatin teravih kıldığını gördüğü ve onlarla birlikte teravih kıldığı da gelen rivayetler arasındadır.¹²²

b) Bazı sahabiler evlerinde teravih kılmışlardır.

Bu sahabilerden bir kısmı teravihi evinde münferiden (yalnız olarak), kimisi de cemaatle kılmıştır.

Meselâ Hz. Aişe kendi evinde kölesi Zekvân'ın arkasında cemaat olmayı,¹²³ Hz. Ömer, İbn Ömer ve İbn Abbas ise yalnız kılmayı tercih edenlerden idi. Hz. Ömer¹²⁴ ve İbn Abbas¹²⁵ gecenin son kısmında kılmayı efdal gördükleri için evi tercih ederken, İbn Ömer Hz. Peygamber'in teravih hakkındaki “*Bu namazı evlerinizde kılın, kişinin farz namazlar dışındaki namazının en efdali evindekidir.*”¹²⁶ hadisiyle amel ettiği için evi tercih ediyordu.¹²⁷

Tabiundan İbn Ömer'in oğlu Salim, mevlâsı Nâfi' ile el-Kâsım b. Muhammed (ö. 107/725?), İbrahim en-Nehâî (ö. 96/714) ve Alkame b. Kays (ö. 62/682)¹²⁸ ile Şâfi' de teravihi evinde kılmayı tercih edenlerdendi.¹²⁹

Netice olarak Hz. Peygamber'in “*Benim sünnetime ve benden sonra da Raşit halifelerin sünnetine sarılın.*”¹³⁰ hadisini de dikkate alan Hanefiler,

¹²⁰ Ali el-Kâri, *Mirkât*, III, 343; Miras, *Tecrid-i Sarih*, IV, 78.

¹²¹ Mervezi, *Muhtasar*, s. 218.

¹²² İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, III, 400; Serahsi, *el-Mebsut*, IV, 9.

¹²³ Mâlik, Muvatta', “*es-Salât fi Ramazan*”, 2. Hz. Aişe'nin evde mevcut ise yeğeni Abdullah b. Abdurrahman b. Ebî Bekir'in arkasında kıldığı (Mervezi, *Muhtasar*, s. 226), bazen de Hz. Hasan'ın ona imamlık yaptığı nakledilir (Haddâdi, *Cevhere*, I, 127).

¹²⁴ Mâlik, Muvatta', “*Salâtü'l-Leyl*”, 3.

¹²⁵ Mervezi, *Muhtasar*, s. 225.

¹²⁶ Tahâvi, *Meâni'l-âsâr*, I, 350.

¹²⁷ Aynî, *el-Binâye*, II, 639; İbn Nüceym, *el-Bahr*, II, 120.

¹²⁸ Topluca bkz. İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, III, 399-400; Aynî, *el-Binâye*, II, 659; a.mlf., *Nuhabü'l-efkâr*, V, 463; İbn Mâze, *el-Muhîtu'l-burhâni*, I, 457. Başka şahıslar için bkz. Mervezi, *Muhtasar*, s. 230-232; Aynî, *Nuhabü'l-efkâr*, V, 469-472.

¹²⁹ Şâfi'nin evde kılmasının amacının daha fazla kıraat yapmak olduğu bildirilmiştir. Bkz. Bilal Aybakan, “Şâfi”, *DİA*, İstanbul 2010, XXXVIII, 224.

¹³⁰ Ebû Dâvûd, “Sünne”, 6; Tirmizî, “İlim”, 16.

Hız. Ömer başta olmak üzere Hız. Osman ve Hız. Ali'nin raşit halifeler olarak teravihin kılınmasını sağlamalarını ve kendileriyle birlikte sahabenin cemaatle düzenli olarak kılmalarını bu namazın müekket sünnet hükmü kazanmasına delil saymışlar, Hız. Peygamber'in devam etmemesine mazeret göstermesini de bunun teyidi olarak görmüşlerdir.¹³¹ Bununla birlikte kimi Hanefiler bazı sahabenin teravihi münferiden evinde kılması sebebiyle cemaatle kılmayı sünnet-i kifâye kabul etmişlerdi.¹³²

Yine sahabenin devamlı olarak kıldığından hareketle teravihi sahabenin sünneti olarak gören Hanefiler de vardır.¹³³

Kanaatimizce teravih namazı, Hız. Peygamber'in sünnetidir.¹³⁴ Zira sünnetin oluşması için Hız. Peygamber'in ramazan gecelerine ayrı bir önem vererek devamlı surette namazla ihya etmesi (fiilî sünneti) yeterli olduğu hâlde, kavli sünnetiyle de onu teşvik etmiş, hatta ashabına imamlık bile yapmıştır. Bu konuda sahabeye sünnet atfedilecekse, Ebû Hanife'nin dikkat çektiği¹³⁵ üzere sadece teravihin düzenli olarak cemaatle kılınmasının nispet edilmesi daha uygun olacaktır.¹³⁶

3) İcma

Öncelikle belirtelim ki, fakihler bir gecenin faziletli olduğuna dair nas varid olmuş ise, o gecenin ibadetle ihya edilmesinin mendup olduğunda ittifak etmiştir.¹³⁷ Söz konusu ramazan geceleri olunca yukarıdan beri bu gecelerin faziletinin daha fazla olduğu ve Hız. Peygamber tarafından kavli ve fiilî olarak namaz yoluyla ihyasının teşvik edildiği aşikârdır. Üstelik sahabeden bu namazın caiz olmadığına dair herhangi bir rivayet de gelmemiş, aksine sahabenin bir şekilde teravih kıldığı veya kıldırıldığı yoğun bir rivayet

¹³¹ Bkz. Merginânî, *el-Hidâye*, I, 70; Ekmelüddin Muhammed b. Mahmud el-Hanefî el-Bâbertî, *el-İnâye şerhu'l-hidâye*, (*Fethu'l-kadir*'le birlikte), Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 2003, I, 484; Halebî, *Halebi-i kebîr*, s. 400-401. Bu bilgilerden hareket eden Begavî de teravihin bidat olmayıp, sünnet olduğunu kabul eder. Begavî, *Şerhu's-sünne*, IV, 119.

¹³² Bkz. Merginânî, *el-Hidâye*, I, 70; Aynî, *el-Binâye*, II, 659.

¹³³ Muhammed eş-Şeybânî bunlardandır. Bkz. Alâuddîn Ebû Bekr el-Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi' fi tertibi's-şerâi'*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 2003, I, 274.

¹³⁴ Ayrıca bkz. Tahtâvî, *Haşiye*, s. 270; Sübkî, *İşrâku'l-mesâbih*, s. 17.

¹³⁵ Merginânî, *el-Hidaye*, I, 70.

¹³⁶ Krş. İbn Battâl, *Şerh*, III, 120.

¹³⁷ "İhyaul-leyl", *Mv.F.*, II, 232.

zinciriyle nakledilmiştir.¹³⁸ Bütün bunlar gösteriyor ki, teravihin meşruiyeti icma ile de sabittir.¹³⁹ Hanefilere göre de teravihin meşruiyeti sahabenin icması ile sabittir. Bu sebeptendir ki, onlara göre teravihi inkâr eden dalaletle düşmüş bidatçidir. Bunların şahadetleri de kabul edilmez.¹⁴⁰

D- Teravih Namazının Rekât Sayısı

Teravih namazının rekât sayısı bağlamında sekiz, on, on altı, yirmi, otuz altı, otuz sekiz hatta kırk gibi sayılar ileri sürülmüştür.¹⁴¹ Ancak bu sayılar daha çok tabii döneminde bireysel anlamda kılınan teravihlerin rekât sayılarıdır. Bunlar arasında yirmi rekât sayısı genel kabul görmekle birlikte, Hz. Aişe'nin meşhur rivayetine bağlı olarak sekiz rekât sayısını savunanlar da bulunmaktadır. Bunların dışında teravih namazı için sayı belirlemenin caiz olmayacağı görüşünü savunan da vardır. Biz öne çıkan bu üç görüşü ele alacağız.

1) Teravih Namazının Belirlenmiş Bir Rekât Sayısının Olmadığı Görüşü

Teravih namazı için belirlenmiş bir rekât sayısının olmadığı, bu sebeple mükellefin istediği miktarda kılabilceği görüşünü savunan, Celâlüddin es-Süyûtî (ö. 1505/911) olup konu ile ilgili risalesine “Hz. Peygamber teravihi yirmi rekât gibi belirli bir rekâta kılmış mıdır?” sorusuna “hayır” cevabını vererek başlayıp, kanaatini aşağıdaki beş delil ile ispatlamaya çalışmıştır: **a)** Hz. Peygamber'in yirmi rekât kıldığı sabit değildir. İbn Abbas'tan gelen Hz. Peygamber'in tek başına yirmi rekât kıldığına dair rivayetler son derece zayıftır. **b)** Hz. Aişe Hz. Peygamber'in ramazan dâhil sekiz rekât kıldığını belirtmiştir. Hz. Peygamber başladığı bir ibadete devam ederdi. Dolayısıyla bir kere yirmi rekât kılmış olsa, ona devam ederdi, üstelik Hz. Aişe'nin bundan bir şekilde haberi olurdu. **c)** Hz. Ömer oluşturduğu teravih cemaatine bidat demiştir. Bu da rekât sayısı dâhil teravihin Hz. Peygamber devrinde belli bir şeklinin olmadığını gösterir. **d)** Ulema sayıda ihtilaf etmiştir ki, bu belirli bir sayının sabit olmadığını gösterir. **e)** Mekke halkı yirmi rekât kılarken, Medine halkı otuz altı rekât kılmıştır. Oysa teravih için nas ile sabit bir sayı olsaydı, ilave yapmak caiz olmazdı.¹⁴²

¹³⁸ Rivayetleri toplu olarak görmek için bkz. Mervezî, *Muhtasar*, s. 211 vd.

¹³⁹ Nevevî, *el-Mecmû'*, III, 526.

¹⁴⁰ Bkz. Dâmâd Efendi, *Mecmeu'l-enhur*, I, 135.

¹⁴¹ Bkz. Mervezî, *Muhtasar*, s. 220-222; Aynî, *Umde*, XI, 179.

¹⁴² Bkz. Süyûtî, *el-Mesâbih*, s. 14-50.

Burada belirtelim ki, Suyûti'nin Hz. Ömer'in teravih hakkındaki bidat benzetmesinden hareketle onun Hz. Peygamber devrinde olmadığı çıkarımı yerinde değildir. Zira Hz. Ömer'in bidat kelimesini bidatın umum manasına dâhil edip Hz. Peygamber döneminde olmayan bir şeyi icat manasında değil, *âdet* manasında sarf ettiği anlaşılmaktadır.¹⁴³ Bununla birlikte onun teravih namazının kendisine değil, camide düzenli olarak cemaatle kılınmasına bidat dediği aşikârdır. Üstelik bidati tanımlayan hadisler, Raşit halifelerin uygulamasını bidat kapsamı dışında tutmaktadır.¹⁴⁴ Bu sebeple mesela Hanefîlerden Molla Ahmed er-Rûmî, bidati sahabeden sonraki dönemde oluşacağını, bunun da Şâri'in ister kavli, ister fiili, açık veya işaretle izni olmaksızın dinde ekleme veya çıkarma yapmak şeklinde gerçekleşeceğini vurgulamıştır.¹⁴⁵ Diğer yandan belirsizlik fukahânın ihtilaflarına da dayandırılmaz, zira malumdur ki, ihtilafın birçok sebebi olduğu için, onların ihtilafları üzerinden istidlalde bulunmak yerinde olmayacaktır.¹⁴⁶ Bunlar dışında kalan deliller aşağıda yeri geldikçe değerlendirilecektir.

2) Teravih Namazının Sekiz Rekât Olduğu Görüşü

Teravih namazının sekiz rekât olduğu görüşü son dönemlerde ileri sürülmeye başlanmıştır. Kamil Miras'ın (ö. 1958) da tespit ettiği gibi bu düşünce sahipleri esasen Hz. Peygamber'in ramazan dâhil devamlı kıldığı gece namazının vitirle birlikte on bir rekât olduğunu ifade eden Hz. Aişe'nin meşhur rivayetine dayanmaktadırlar. Bunlar vitri üç rekât kabul ederek teravih namazının *sekiz rekât* olduğunu savunurlar.¹⁴⁷ Temelde aynı rivayetten hareket eden merhum Elbânî (ö. 1999) teravih namazının rekât sayısının vitir dâhil on bir rekât olduğunu kabul etmekte, ancak vitrin rekât sayısının tam olarak belli olmadığını düşündüğünden teravihin rekât sayısının tam olarak belirlenemeyeceğini, ayrıca özel bir namazı değiştirmek an-

¹⁴³ Miras, *Tecrid-i Sarîh*, IV, 76; Muhsin Koçak, *Hz. Ömer ve Fıkhı*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İzmir 1987, s. 69.

¹⁴⁴ Mesela bkz. Rûmî, *Mecâlis*, s. 131.

¹⁴⁵ Rûmî, *Mecâlis*, s. 132. Bidat genel olarak Hz. Peygamber'den sonra ortaya çıkan şeyler olarak anlaşılmaktadır. Detay için bkz. Rahmi Yaran, "Bid'at", *DİA*, İstanbul 1992, VI, 129-131.

¹⁴⁶ Elbânî, namaz tekbirlerinde elleri kaldırmada olduğu gibi, hakkında nas varid olan konularda bile ihtilaf olabildiğinden hareketle, ihtilafa dayandırılan bu delilin geçersiz olduğunu savunur. Elbânî, *Salâtu't-terâvîh*, s. 25, 31-33.

¹⁴⁷ Kamil Miras'ın kendi dönemindeki tespiti için bkz. Miras, *Tecrid-i Sarîh*, IV, 96.

lamına geleceğinden on bir rekâttan fazla kılmanın caiz olmayacağını ileri sürmektedir. Elbânî'nin dayanakları şu şekilde özetlenebilir: **a)** Hz. Aişe'nin aralarında bulunduğu bazı sahabîlerin tespitine göre Hz. Peygamber ramazan ve diğer gecelerde vitir dâhil on bir rek'attan fazla namaz kılmamıştır. Söz konusu rivayet şöyledir: Hz. Aişe'ye Hz. Peygamber'in ramazan nafilesi (teravih) sorulunca, o "Allah resulü ne Ramazanda, ne de diğer zamanlarda on bir rekâttan fazla namaz kılmazdı. Dört rekât namaz kıları ki, güzelliği ve uzunluğunu sorma! Nihayet üç rekât daha kıları. Bir defasında, Ey Allah'ın Resulü! Vitir namazını kılmadan uyuyor musun, diye sorduğumda 'Aişe! Benim gözlerim uyur, fakat kalbim uyumaz' buyurdu." demiştir.¹⁴⁸ Rivayetin değerlendirilmesi aşağıda yapılacaktır. **b)** Hz. Peygamber'in ve sahabenin yirmi rekât kıldığına dair rivayetler zayıf¹⁴⁹ olduğu için delil alınmaz. **c)** Üstelik yirmi rekât üzerinde icma da oluşmamıştır.

Bu delillere dayanan Elbânî'ye göre ilgili rivayetlerde belirtildiği üzere Hz. Peygamber'in on bir rekâta devam etmesi üzerine ziyade yapılamayacağını göstermektedir. Ancak kılınacak teravihin kıyam, rükû ve secde süreleri sünnetin ruhuna uygun olarak uzun tutulmalıdır.¹⁵⁰

3) Teravih Namazının Yirmi Rekât Olduğu Görüşü

Teravih namazının yirmi rekât olduğunu benimseyenler başta Hanefî,¹⁵¹ Mâlikî,¹⁵² Şâfiî¹⁵³ ve Hanbelî mezhebi¹⁵⁴ olmak üzere, Süfyan es-Sevrî (ö.161/778), İbnü'l-Mübârek (ö. 181/797)¹⁵⁵ ve Dâvûd ez-Zâhirî'nin (ö. 273/884)¹⁵⁶ de aralarında bulunduğu fukahanın büyük çoğunluğudur.¹⁵⁷

¹⁴⁸ Buharî, "Teheccüd", 16; Müslim, "Salâtu'l-Müsâfirin", 17.

¹⁴⁹ Zayıf: Sahih ve hasen hadisin şartlarından birini ya da birkaçını taşımayan rivayetlerdir. M. Emin Özafşar ve Diğerleri, "Zayıf", DİA, İstanbul 2013, XLIV, 157-160.

¹⁵⁰ Elbânî, *Salâtu't-terâvih*, s. 16-85.

¹⁵¹ Serahsî, *el-Mebsût*, II, 144; Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi'*, II, 274.

¹⁵² Ahmed Ebu'l-Berekât ed-Derdîr, *Şerhu's-sağîr alâ akrabi'l-mesâlik*, İsâ el-Bâbî el-Halebî, ty., I, 552, Abdurrahman b. İbrahim, *Hükmü't-terâvih*, s. 27.

¹⁵³ Nevevî, *el-Mecmû'*, III, 527. İmam Şâfiî nafile namazlarda sınır bulunmadığı için teravihte otuz altı rekâtın caiz olacağını, ancak yirmi rekâtın daha edfal olduğunu belirtiyor. Yemenî, *el-Beyân*, II, 278.

¹⁵⁴ İbn Kudâme, *el-Muğni*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türki, Dâru Âlemi'l-Kütüb, Riyad 1997, II, 604.

¹⁵⁵ Begavî, *Şerhu's-sünne*, IV, 123; Ensârî, İsmail b. Muhammed, *Tashîhu hadîsi salâti't-terâvihi ısrîne rekâten ve'r-red alâ Elbânî fi tad'ifihi*, Mektebetü'l-İmâmi'ş-Şâfiî, Riyad 1988, s. 12.

¹⁵⁶ İbn Rüşd, *Bidâye*, I, 210; Nevevî, *el-Mecmû'*, III, 527; Ensârî, *Tashîh*, s. 12-13.

¹⁵⁷ İbn Abdilber, *el-İstizkâr*, V, 157.

İmam Mâlik'ten yirmi rekâtı tercih ettiği nakledildiği gibi, İbnü'l-Kâsım'dan otuz altı rekâtı müstahsen gördüğü de bildirilmektedir.¹⁵⁸ Ne var ki Mâlik'in konuyla ilgili açıklamaları incelendiğinde ona göre esas olanın yirmi rekât olduğu, otuz altı rekât sayısını ise sadece Medine'ye ait bir uygulama olarak onayladığı kanaati hâsıl olmaktadır.

Teravîh namazının yirmi rekât olduğu hususunda mezhebin görüşünü benimseyen Hanefîlerden İbnü'l-Hümâm (ö. 861/1457), onun hükmü konusunda farklı bir yorumla ilk sekiz rekâtının sünnet, sonrasında kılınan on iki rekâtın ise müstehap olduğunu söylemiştir.¹⁵⁹

Bu grup görüşlerinde sahabe uygulamasını ve bu uygulama üzerinde meydana gelen icmayı kullanmakta, ayrıca değişik bakımlardan Kur'an ve sünnetten de yararlanmaktadırlar.

a) Kur'an ve Sünnet

Kur'an ve sünnette teravîh namazı ve kaç rekât kılınacağı açıkça belirtilmiyorsa da diğer gecelere nispetle ramazan gecelerinin namaz ibadetiyle ihyası daha ileri seviyede teşvik edilmektedir.¹⁶⁰

Kur'an-ı Kerim'de, gecelerin ibadetle ihya edilmesinin önemini vurgulayan birçok âyet bulunmakta, "Gece ona secde et ve uzun bir vakit (namaz kılarak) onu tesbih et."¹⁶¹ ayetinde olduğu gibi, bunların bir kısmında doğrudan Hz. Peygamber'e hitap edilirken,¹⁶² bir kısmında gece vakti Allah'a kulluk için özel çaba harcayan Müslümanları övücü ve özendirici ifadeler yer almakta,¹⁶³ bir ayette ise Ehl-i kitap içerisinde inançlarında samimi olan ve geceleri Allah'ın ayetlerini okuyup secdeye kapanan bir grubun varlığından söz edilmektedir.¹⁶⁴ Görüldüğü üzere bu ayetlerde ramazan ayırımı yapılmı-

¹⁵⁸ İbn Rüşd, *Bidâye*, I, 210; Serahsî, *el-Mebsût*, II, 144; Ensârî, *Tashîh*, s. 12-13.

¹⁵⁹ İbnü'l-Hümâm, *Fethü'l-kadîr*, I, 486; İbn Nüceym, *el-Bahr*, II, 117.

¹⁶⁰ Krş. Adevî, *Aded rekeâti kıyâmi'l-leyl*, s. 8.

¹⁶¹ İnsan, 76/26.

¹⁶² İsrâ, 17/79; Tâhâ, 20/130; Kâf, 50/40; Tûr, 52/49; Müzzemmil, 73/1-7, 20; İnsan, 76/25. Teheccüd namazı, adını İsrâ suresinin 79. ayetinde geçen "fetehecced bihi" (teheccüd namazı kıl) kelimesinden almakla birlikte Resûl-i Ekrem'e gece namazı kılması daha peygamberliğin başlangıcında nâzil olan Müzzemmil suresinin ilk ayetleriyle (73/1-7) emredilmiştir. Köse, "Teheccüd", *DİA*, XL, s. 323.

¹⁶³ Âl-i İmrân, 3/17; Enbiyâ, 21/20; Furkan, 25/64; Secde, 32/16-17; Zümer, 39/9; Zâriyât, 51/15-18.

¹⁶⁴ Âl-i İmrân, 3/113.

dan genel olarak gecelerin büyük bölümünün namazla geçirilmesi teşvik edilmektedir.¹⁶⁵ İşte bu ayetlerin delâletinin delâleti (mefhumu'l-muvafaka) ile diğer gecelerden daha faziletli olan ramazan gecelerinde, teravihi uzun zaman alacak şekilde kılmak evleviyetle teşvik ediliyor, demektir. Teravihi yirmi rekât olarak kılmanın da bu amaca hizmet edeceği açıktır.¹⁶⁶

Sünnete gelince, teravihin rekât sayısına delâleti konusunda iki ihtimal vardır:

a) Ya Hz. Peygamber kendisi mutadî olan namaza devam etmiş ve rekât sayısını belirlemeyi ümmetine bırakmıştır.

Burada öncelikle Hz. Peygamber'in gece namazı konusunda mutadının kaç rekât olduğunun tespit edilmesi uygun olacaktır.

- Bu konuda meşhur olan Hz. Aişe rivayetine bakacak olursak, Hz. Peygamber'in hem ramazanda hem de diğer zamanlarda mutad olarak on bir rekât namaz kıldığı, ancak ramazanda üç rekâtlık vitirden önce dörder rekât halinde sekiz rekât kıldığı ve bu sekiz rekâtlık kısmın güzelliği ve uzunluğu methedilmiştir.¹⁶⁷

Bu rivayete göre Hz. Peygamber'in ramazanda kıldığı teravih namazı sekiz rekât olarak hesaplanmaktadır. Oysa Hz. Peygamber'in uzunca kıldığı sekiz rekâtlık gece namazlarından önce düzenli olarak iki rekâtlık kısa/hafif bir namaz kıldığı Hz. Aişe'nin de aralarında bulunduğu bazı sahabeler tarafından nakledilmiştir. Bu rivayetlerden bazıları şunlardır:

- Hz. Aişe'den gelen rivayete göre Resûlullah gece namazına kalktığında önce iki rekât kısa/hafif bir namaz kılmakta, sonra gece namazına başlamaktaydı.¹⁶⁸

- Aynı şekilde Hz. Aişe'den gelen rivayetlerden birinde Resûlullâh'ın gece namazını *on üç rekât* kılmakta olduğu, sabah ezanını duyunca kısa iki rekât ile sabahın sünnetini kıldığı belirtilmiştir.¹⁶⁹

- Yine İbn Abbas, Zeyd b. Halid el-Cühenî ve Câbir'den değişik ortamlarda Resûlullah'ın gece namazını on üç rekât kıldığına dair tespitler gelmiştir.¹⁷⁰

¹⁶⁵ Sabihî, *Adedü salâti't-terâvih*, s. 15, 24.

¹⁶⁶ Sabihî, *Adedü salâti't-terâvih*, s. 22.

¹⁶⁷ Buhârî, "Teheccüd", 16; Müslim, "Salâtü'l-Müsâfirin", 17.

¹⁶⁸ Rivayetler için bkz. Müslim, "Salâtü'l-Müsâfirin", 26.

¹⁶⁹ Buhârî, "Tetavvu", 4.

¹⁷⁰ Detay için bkz. Mervezî, *Muhtasar*, s. 122, 124; Aynî, *Umde*, VII, 298; Nevevî, *el-Minhâc*, VI, 18.

- Üstelik Ebû Hüreyre'den gelen rivayete bakılırsa Hz. Peygamber gece namazlarına iki kısa rekâtla başlamayı ashabına da emretmiştir.¹⁷¹

Konu etrafında yapılan araştırmalarda kılınan bu iki rekâtın yatsının son sünneti olmadığı gibi, sabah namazının ilk sünnetiyle de ilgisi bulunmadığı tespit edilmiştir.¹⁷² Buna göre Hz. Peygamber'in mutadının sekiz değil, on rekât olduğu daha güçlü ve şahitli rivayetlerle kuvvet kazanmaktadır.¹⁷³ Nitekim ilk dönem siyer ve meğazi yazarlarının en meşhurlarından İbn İshâk (ö.151/768) da kendine ulaşan haberler arasında en sağlamının (esbet) Hz. Peygamber'in (vitirle birlikte) on üç rekât kıldığı yönündeki rivayet olduğunu söyler.¹⁷⁴

Bu tespitten sonra, gelen rivayetlerden görebildiğimiz kadarıyla Hz. Peygamber, ramazanda mutadı olan rekât sayısını genel olarak artırmamış, kıyam, rükû ve secdeleri sair zamanlara nispetle daha da uzatarak, böylece sünnette esas olanın gecenin büyük bir bölümünü namaz ibadetiyle ihya etmek olduğunu ortaya koymuştur. Ashabını bu yönde teşvik, ayrı veya cemaat halinde namaz kılanları da tebrik ve tasvip etmiştir. Bununla birlikte o -revatip sünnetlerde yaptığıının aksine- açık olarak rekât sayısı vermediği¹⁷⁵ gibi, cemaatle kılanların rekât sayıları üzerinde de durmamıştır. Öyle anlaşılıyor ki, uzun süren rekâtlara herkes dayanamayacağı¹⁷⁶ için Hz. Peygamber rekât sayısını mükelleflere bırakmıştır.

Burada Hz. Peygamber'in rekât sayısını artırarak niye daha kolay bir uygulamaya geçmediği sorusu akla gelmektedir. Bu konuda Hz. Aişe'nin dikkat çektiği Hz. Peygamber'in başladığı bir ibadete devam etme arzusundan¹⁷⁷ hareket edildiğinde, ramazanda namazların rekât sayısını artıracak olsa, ramazandan sonra da bir ömür boyu ona devam edecek, bu ise bir insan olarak kendisine ağır gelecekti. Nitekim Süyûtî'nin tespitine göre Hz. Peygamber ikindi sonrasında nafil namaz mekruh olduğu hâlde, geçen bir öğle

¹⁷¹ Rivayetler için bkz. Müslim, "Salâtü'l-Müsâfirin", 26.

¹⁷² Detay için bkz. Adevî, *Adedü rekeâti kıyâmi'l-leyl*, s. 17-22,28; Abdurrahim b. İbrahim, *Hükümü't-terâvih*, s. 23.

¹⁷³ Krş. İbn Teymiyye, *Mecmûu'l-Fetâvâ*, XXII, 164.

¹⁷⁴ Mervezî, *Muhtasar*, s. 220; İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, V, 449.

¹⁷⁵ Mesela Ümmü Habibe'nin rivayetine göre Hz. Peygamber "Gece gündüz on iki rekât nafil kılana cennette bir bina yapılır" buyurmuştur. Müslim, "Salâtü'l-Müsâfirin", 15.

¹⁷⁶ İbn Meş'ud'un dayanamadığına dair bir tecrübesi için bkz. Buhârî, *Teheccüd*, 9.

¹⁷⁷ Buhârî, "Teheccüd", 7; Müslim, "Salâtü'l-Müsâfirin", 17.

namazının nafilisinin kazasını kılınca bu vakitte benzer bir namaz kılmaya devam etmiş,¹⁷⁸ Zühri'nin (ö.124/741) haberine göre de itikâfa başladıktan sonra vefat edene kadar bunu terk etmemiştir.¹⁷⁹

Bu durumda görev ümmetin önderi olan raşit halifelere intikal etmiş, onlar mescitte düzenli kılınan namazlarda rekât belirleme zaruretinden dolayı sünnetin ruhuna uygun olarak rekât sayısını belirlemeye gayret göstermiş, diğer sahabiler de onlara destek vermiştir. Zira cemaatle kılınması meşrû olan bir namazın, cemaatin devamını sağlayabilmek için, diğer namazlarda olduğu gibi, belirli ve herkes tarafından bilinen rekât sayısınınca kılınması bir zorunluluktur. Çünkü miktarı imamın takdirine bırakılmış ve değişkenlik gösterebilecek bir uygulama cemaatin toplanmasına engel olabilir. İşte böyle bir zorunluluk karşısında Hz. Ömer, önceleri sünnete tam uyum sağlamak amacıyla teravihin, Hz. Peygamber'in mutat olarak kıldığı süre ve sayıya uygun olarak on bir veya on üç rekât kılınmasını emretmiş, fakat insanlar bu uzun kıyaamlara tâkat getiremediklerini görünce kıraati azaltmış ve hiç olmazsa sünnetin gecenin büyük bölümünü ibadetle geçirme amacını gerçekleştirebilmek için rekât sayısını artırarak *yirmi rekâta* çıkarmıştır.¹⁸⁰ Tabii ki, Hz. Ömer bu değişikliği yaparken, Yüce Allah'ın namaz hakkındaki "*Kur'an'dan kolayınıza geleni okuyun.*" ayeti¹⁸¹ ile Hz. Peygamber'in "*Sizden biri insanlara imam olduğunda (namazı) hafif tutsun. Zira zayıfı, sakatı, hastası vardır. Yalnız kıldığında ise dilediği kadar uzatsın.*"¹⁸² sözünü dikkate almış olmalıdır. Ancak onun, Ebû Hanife'nin "Kendisinin bildiği şer'i bir esasa ve Hz. Peygamber'in bir vasiyetine dayanarak böyle yapmıştır." sözünde dikkat çektiği¹⁸³ gibi, aşağıda gelecek olan İbn Abbas'ın rivayetinde Hz. Peygamber'in yalnız başına kıldığı beyan edilen olaydan da haberdar olarak bunu yapmış olması kuv-

¹⁷⁸ Süyûtî, *el-Mesâbih*, s. 36.

¹⁷⁹ Şerahî, *el-Mesâbih*, III, 114-115; Müşeykûh, *Fıkhul-İtikâf*, s. 36-37.

¹⁸⁰ İbn Battâl, *Şerh*, IV, 148; İbn Abdilber, *el-İstizkâr*, V, 154; Süyûtî, *el-Mesâbih*, s. 39.

¹⁸¹ Müzzemmil, 73/20.

¹⁸² Buhârî, "*el-Cemâa ve'l-İmâme*", 33, 34; Müslim, "*Salât*", 37. Bu hadiste geçen "*hafif tutsun*" ifadesi farz ve nafîle bütün namazları kapsamaktadır. Sabihî, *Adedü salâti't-terâvîh*, s. 25.

¹⁸³ İbn Nüceym, *el-Bahr*, II, 117.

vetle muhtemeldir.¹⁸⁴ Kaldı ki, sahabenin itiraz etmeden belirlenen sayıyı benimsemesi de bunun Hz. Peygamber'in sünnetine dayandığı (tevkif) ihtimalini artırmaktadır.

Diğer taraftan Hz. Ömer'in Hz. Peygamber'in gece namazlarının rekâtlarının çok sayıda olabileceğini gösteren şu teşviklerinden yararlanmış olmaları da mümkündür.

- İbn Ömer'in nakline göre Hz. Peygamber'e birisi gelip gece namazının nasıl kılınacağını sormuş, o da "*İkişer ikişerdir. Sizden biri (bu şekilde uzun uzun kıldığı namaz sonucu) sabah namazını kaçırmaktan korkarsa, bir rekât vitirle kıldığı namazı tamamlar.*" buyurmuştur.¹⁸⁵

- Yine Abdullah b. Amr'ın rivayetine göre Hz. Peygamber "... *Allah Teala'nın sevdiği namaz Davud a.s.'in namazıydı. O gecenin yarısında kalkar üçte biri kadar namaz kılar. Kalan altıda birinde de uyurdu.*" buyurmuştur.¹⁸⁶

- Ayrıca Sevbân'dan gelen rivayete göre Hz. Peygamber ona *çok secde etmesini* tavsiye etmiştir.¹⁸⁷ Sahabenin birçoğu da kıyamın uzunluğuna nispetle rekât sayısının fazla olmasını daha faziletli bulmaktadır.¹⁸⁸

Netice olarak bu ihtimale göre değerlendirme yaptığımızda Hz. Peygamber'in ramazan gecelerini uzun sürecek şekilde namaz ibadetiyle ihya etmeyi teşvik ettiği, sahabenin bunun herkes tarafından uygulanabilir çözümünü yirmi rekâtta bulduğu, aşağıda geleceği üzere sahabenin ileri gelenlerinin açıkça yirmi rekâtlık teravihi kılması veya kaldırması, diğer sahabilerin de buna itiraz ettiklerine dair her hangi bir rivayetin gelmemiş olması dikkate alındığında en azından fıkıh usulünde yer alan sükûtî icmanın oluştuğu kabul edilmelidir.

¹⁸⁴ Bu konuda aklî izah yapmaya çalışanlar da olmuştur. Mesela nafilelerin farz ve vaciplerdeki kusurları tamamladığından hareket eden İbrahim el-Halebî (ö. 956/1549), teravihin günlük farz ve vacip namazlarının toplam rekât sayısına denk getirildiğini (İbn Nüceym, *el-Bahr*, II, 117), Şâfîilerden el-Halîmî ise ramazan dışındaki müekket sünnetlerin on rekât olduğunu, ramazan ayında yirmi rekât teravihle buna iki katı daha nafîle namaz ilave edildiğini ifade eder. Bkz. Remlî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed, *Nihâyetü'l-muhtâc ilâ şerhi'l-minhâc*, Dâru'l-Fıkr, Beyrut 1984, II, 126-127.

¹⁸⁵ Buhârî, "Mesâcid", 50; Müslim, "Salâtü'l-müsafirîn", 20.

¹⁸⁶ Buhârî, "Teheccüd", 7; Müslim, "Sıyâm", 35.

¹⁸⁷ Müslim, "Salât", 43.

¹⁸⁸ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, III, 531.

b) Ya da Hz. Peygamber mutadına devam etmenin yanında, değişik sebeplerle bazen farklı sayılarda kıldığı nafileler arasında yirmi rekât kıldığı da olmuştur.

Yukarıda tespit edildiğine göre, Hz. Peygamber'in gece namazlarındaki mutadı on rekât olmakla birlikte, vakit genişliği veya darlığı ya da uyku, hastalık vb. sebeplerle onun mutadı dışına çıkararak bazen bu sayıdan az veya çok kıldığı da olmuştur.¹⁸⁹

Bu konuda Hz. Aişe'nin aralarında bulunduğu bazı sahabilerden çeşitli rivayetler nakledilmiştir. Nitekim meşhur Buhârî şarihi İbn Hacer'in (ö. 852/1448) vurguladığı üzere sahih yolla gelen rivayetlerde Hz. Aişe Hz. Peygamber'in farklı zamanlarda üç rekât vitir dâhil olmak üzere yedi, dokuz, on bir hatta on üç rekât şeklinde kıldığını açıklamıştır.¹⁹⁰ Dolayısıyla Hz. Peygamber'in değişik mazeretlerle az da olsa mutadının dışına çıktığı görülmektedir. O hâlde cemaatin uzun rekâtlara dayanamama mazeretine binaen bazı teravihleri yirmi rekât hâlinde kılmış veya kıldırmış olması da mümkün gözükmemektedir.

- İbn Ebî Şeybe'nin büyük babası Ebû Şeybe İbrahim b. Osman'ın yalnız olarak yaptığı rivayete göre İbn Abbas Hz. Peygamber'in ramazanda cemaatsiz yirmi rekât namaz kılmakta olduğunu açıkça belirtmiştir.¹⁹¹

Söz konusu rivayetin zayıflığı sebebiyle Süyûtî gibi âlimler tarafından bu rivayet zayıf kabul edilmiş ve delil olmaya yeterli bulunmamışsa¹⁹² da cumhura göre bu rivayetin zayıflığı, sahabenin ameli ve icması vasıtasıyla teyitli bir şekilde giderildiği için, delil olmaya elverişli hâle gelmiştir.¹⁹³ Haddizatında hadis usulünde isnadı sahih olmayan rivayetler, genel kabul gördüğünde (telakkî bi'l-kabûl) sahih olarak kabul edilmektedir. Süyûtî'nin de kabul ettiği bu hadis usulü kuralına¹⁹⁴ göre söz konusu hadis teravih konusunda delil olarak alınabilir. Nitekim Şarânî (ö. 973/1565) de dört

¹⁸⁹ Nevevî, Ebû Zekerîya, *el-Minhâc şerhu sahihi Müslim*, el-Matbaatü'l-Ezheriyye, Mısır 1929, VI, 18-19.

¹⁹⁰ Rivayetler için bkz. İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, III, 533.

¹⁹¹ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, III, 395; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, II, 698.

¹⁹² Süyûtî, *el-Mesâbih*, s. 15-20; Elbânî, *Terâvih*, 19-21. Hanefîlerden Tahtâvî de rivayetin zayıf olduğunu onaylamıştır. Bk. Tahtâvî, *Hâşiye*, s. 270.

¹⁹³ Miras, *Tecrid-i Sarîh*, IV, 75.

¹⁹⁴ Süyûtî, *Tedribu'r-râvî*, thk. Abdulvehhâb Abdullatif, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1979, I, 67.

sünnî mezhebin delil kabul ettiği hadisleri derlediği¹⁹⁵ Keşfü'l-gumme adlı eserinde İbn Abbas'ın rivayetine yer vererek amel etmeye değer olduğunu göstermek istemiştir.¹⁹⁶

Bunlara ek olarak, Şâfiîlerden Ebû Ali et-Taberî (ö. 350/961), el-İsfâh adlı eserinde Hz. Peygamber'in cemaate teravîh kıldırıldığı gecelerin ilkinde yirmi rekât namaz kıldırıldığı,¹⁹⁷ yine Şâfiîlerden er-Râfî¹⁹⁸ ve Hanefîlerden Ekmelüddîn el-Bâbertî (ö.786/1384) de el-Înâye adlı eserinde ilk iki gece yirmi rekât kıldırıldığı yönünde rivayet bulunduğunu bildirerek¹⁹⁹ İbn Abbas rivayetini desteklemiştir.

Burada İbn Abbas rivayetini teyit eden sahabe uygulamasına göz atmakta yarar vardır.

b) Sahabe Uygulaması (Eser)

Daha önce de ifade edildiği üzere Hz. Ömer, ilk zamanlarda vitirle birlikte on bir veya on üç rekât olarak kılınmasını emrettiği teravîh namazını yirmi rekât olarak devam ettirmiştir.²⁰⁰ Bu konuda birçok raviden rivayetler gelmiştir. Bunlar arasında Sâib b. Yezid rivayeti²⁰¹ ile Malik'in Muvatta'ında yer verdiği Yezid b. Ruman rivayeti²⁰² Hz. Ömer zamanında vitirle birlikte yirmi üç rekât kılındığını ortaya koymaktadır.²⁰³

Hanefîlere göre, teravîh namazının rekât sayısı Hz. Ömer'in uygulamasına dayanır. Onlar bu konuda daha önce geçen Hz. Peygamber'in “*Benden sonra benim sünnetimden ve raşit halifelerin sünnetinden ayrılmayın.*” hadisine²⁰⁴ dayanmışlardır.²⁰⁵

¹⁹⁵ Hayri Kaplan, “Şarâni”, *DİA*, İstanbul 2010, XXXVIII, 349.

¹⁹⁶ Şarâni, *Keşfu'l-gumme*, s. 166.

¹⁹⁷ Yemenî, *el-Beyân*, II, 275 (Ebu Ali, *el-İfsâh*'tan naklen).

¹⁹⁸ Bkz. Süyûtî, *el-Mesâbih*, s. 34.

¹⁹⁹ Bâbertî, *el-Înâye*, I, 484.

²⁰⁰ İbn Kudâme, *el-Muğni*, II, 604; Miras, *Tecrid-i Sarih*, IV, 81-82. Ayrıca bkz. İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, III, 394.

²⁰¹ Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, II, 699; Mervezî, *Muhtasar*, s. 220; Süyûtî, *el-Mesâbih*, s. 42.

²⁰² Mâlik, *Muvatta*, “es-Salât fi Ramazân”, 2; İbn Rûman Hz. Ömer devrine yetişemediği için rivayet munkati ise de onun mürsel rivayetleri kabul görmektedir. Miras, *Tecrid-i Sarih*, IV, 79.

²⁰³ İbn Nuceym, *el-Bahr*, II, 117.

²⁰⁴ Ebû Dâvûd, “Sünne”, 6; Tirmizî, “İlim”, 16.

²⁰⁵ Mergmanî, *el-Hidâye*, I, 70; Halebî, *Halebî-i kebîr*, s. 401.

Bunun dışında teravih namazının yirmi rekât kılındığı konusunda genel olarak sahabeye atıf yapan rivayetler²⁰⁶ yanında, bizzat sahabe ismi veren rivayetler de vardır.

- Daha önce de geçtiği gibi Hz. Ömer'in yirmi rekât kılmak üzere teşkil ettiği cemaat Hz. Osman, Hz. Ali, İbn Mes'ud, Abbas, oğlu Abdullah, Talha, Zübeyr, Muaz b. Cebel'in aralarında bulunduğu Muhacir ve Ensar'dan sahabiler tarafından rağbet görmüş, sahabe bu konuda ona muvafakat ederek yardım etmişlerdir.²⁰⁷

- Hz. Osman ve Hz. Ali zamanında yirmi rekât kılınmaya devam edildiği²⁰⁸ bilgisine ek olarak, Ebû Abdirrahman es-Sülemî'den gelen rivayete göre Hz. Ali ramazanda güzel Kur'an okuyanları (kurrâ) çağırıp içlerinden birine yirmi rekât namaz kıldırmasını emretmiş, kendisi de bazen sadece vitri kıldırıldığı gibi, yirmi rekât olarak teravihi kıldırıldığı da olmuştur.²⁰⁹

- Yine İbn Mes'ud'un cemaate yirmi rekât teravih kıldırıp, gece sonuna doğru ayrıldığı nakledilmiş,²¹⁰ A'meş de İbn Mes'ud'un yirmi rekât teravih ve üç rekât vitir kıldırıldığını bildirmiştir.²¹¹

- Ayrıca Übey b. Ka'b ramazanda yirmi gece teravih kıldırır, son on gece evine çekilir ve ibadetle meşgul olurdu.²¹² İbn Teymiyye (ö. 728/1328) Übey b. Ka'b'ın ramazanda yirmi rekât teravih, üç rekât vitir kıldırıldığının sabit olduğunu belirtirken,²¹³ İbn Abdilber (ö. 463/1071) de ondan gelen bilginin sahih olduğunu ve sahabe arasında hilaf bulunmadığını vurgulamıştır.²¹⁴

- Diğer yandan İbn Asâkir (ö. 571/1176) Abdurrahman b. Ebî Bekre gibi bazı sahabilerin yirmi rekât teravih kılıp, iki kere hatim yaptıklarını tespit etmiştir.²¹⁵

²⁰⁶ Atâ b. Ebû Rebâh'in (ö. 114/732) rivayeti için bkz. Mervezî, *Muhtasar*, s. 221.

²⁰⁷ Rûmî, *Mecâlis*, s. 198. Hz. Ömer döneminde mescit kandillerle aydınlatıldığı için Hz. Ali'nin bu sözü söylediği de rivayet edilmiştir. Bkz. Mervezî, *Muhtasar*, s. 218.

²⁰⁸ Miras, *Tecrid-i Sarîh*, IV, 82.

²⁰⁹ Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, II, 699; İbn Abdilber, *el-İstizkâr*, V, 158.

²¹⁰ Aynî, *Umde*, XI, 179-180; Miras, *Tecrid-i Sarîh*, IV, 78.

²¹¹ Mervezî, *Muhtasar*, s. 221; Miras, *Tecrid-i Sarîh*, IV, 78. A'meş'in İbn Mes'ud'a yetişmemiş olması sebebiyle rivayet munkati bulunmuş (Bkz. Elbânî, *Terâvîh*, s. 71) ise de İbn Mes'ud Kufe fakihî olduğu için, A'meş'in yaygın bir haberden yararlanması kuvvetle muhtemeldir.

²¹² Erul, "Übey b. Kâ'b", *DîA*, XLII, 273.

²¹³ İbn Teymiyye, *Mecmûu'l-Fetâvâ*, XXIII, 68; Ensârî, *Tashîh*, s. 13. Ayrıca bkz. Adevî, *Adedü rekeâti kıyâmi'l-leyl*, s. 36-42.

²¹⁴ Ensârî, *Tashîh*, s. 12.

²¹⁵ Ebu'l-Kâsım Ali b. el-Hasen İbn Asâkir, *Târîhu Medineti Dmeşk*, thk. Ali Şirî, Dâru'l-Fıkr, ty., XXXVI, 13.

Konu bağlamında Kamil Miras'ın tâbiun devrinde yirmiden daha az rekât ile teravih kılındığına dair hiçbir haber nakledilmediğini ve ayrıca Atâ b. Ebî Rebâh (ö. 114/723) ve Hasan el-Basrî (ö. 110/728) gibi tabiunun ile-ri gelen fakihlerinin de sahabe yolundan yürüdüğünü belirtmesi ilgi çeki-cidir.²¹⁶

c) İcma

Hız. Ömer teravih namazını yirmi rekât olarak uygulamaya başladıktan sonra, ashabin buna itiraz etmeyip, üstelik cemaate iştirak ederek destek verdiğini dikkate alan Hanefiler teravihin yirmi rekât olduğunda sahabe ic-masının meydana geldiğini,²¹⁷ İbn Kudâme ise icmaya yakın bir kabul te-şekkül ettiğini ileri sürmüştür.²¹⁸

Bu durumu İbn Abdilber sahabe arasında ihtilaf vuku bulmadığı şeklinde ifade ederken,²¹⁹ İbn Nüceym (ö. 970/1563) de kendi döneminde Doğu'da ve Batı'da bütün herkesin teravihi yirmi rekât olarak kıldığını belirterek ümmetin de bu konuda ittifakının oluştuğunu ima eder.²²⁰

Sonuç

Müslümanların kutsal saydığı ramazan ayını ihya etmek amacıyla kıldıkları teravih namazı hakkında yaptığımız araştırmanın sonucu şunlardır:

1) Vahiy döneminde, teravih namazı, hicretin ikinci yılında orucun farz kılınmasının ardından Hız. Peygamber tarafından kılınmaya başlamıştır. Hız. Peygamber'in mescitte teravih namazını kıldığını gören ashap onun ar-kasında cemaat olmuş ve bu cemaat gittikçe arttığı için teravih ümmete farz olur endişesiyle sonraki zamanlarda Hız. Peygamber mescitte kılmayı bırak-mış, bu namazı evinde kılmaya devam etmiştir. Ayrıca bu süreçte ashabını teravih kılmaya teşvik etmiş, mescitte münferiden veya cemaat hâlinde na-maz kılanları görünce onları tebrik ve tasvip etmiştir. Vahiy döneminin son yılına kadar bu uygulama bu şekilde devam etmiştir. İlgili rivayetlerden an-ladığımız kadarıyla vahiy döneminin son yılında, ramazanın yirmi üçüncü,

²¹⁶ Miras, *Tecrid-i Sarîh*, IV, 84. Ayrıca bkz. Aynî, *Umde*, XI, 180.

²¹⁷ Kâsânî, *Bedâiu's-sanâi'*, II, 275; Tahtâvî, *Hâşiye*, s. 270 Bu icma tespitine itirazlar için bkz. Elbânî, *Terâvîh*, s. 72-74.

²¹⁸ İbn Kudâme, *el-Muğnî*, II, 604.

²¹⁹ İbn Abdilber, *el-İstizkâr*, V, 157.

²²⁰ İbn Nüceym, *el-Bahr*, II, 117.

yirmi beşinci ve yirmi yedinci gecesi olmak üzere Hz. Peygamber teravihi bizzat cemaate kıldırılmış, hatta son cemaatine aile fertlerini de çağırmıştır.

2) Vahiy döneminden sonra ise teravîh Hz. Ömer döneminden (H.14) itibaren düzenli bir cemaat hâlinde kılınmaya başlanmıştır. Hz. Osman, Hz. Ali, İbn Abbas, İbn Mes'ûd, Muaz b. Cebel, Zeyd b. Sabit gibi sahâbenin ileri gelenleri başta olmak üzere sahâbenin geneli bu uygulamaya katılmış ve destek vermiştir.

3) Dört mezhebin dâhil olduğu Ehl-i sünnet âlimleri teravîhin meşruiyetini ittifakla kabul ederken, hükmü konusunda ise ihtilaf etmiştir. Çoğunluk teravihi müekket sünnet olarak görmekte, kimi fakihler müstehap kabul etmektedir. Diğer taraftan Şii'lerden Râfîzîler ve Fatımîler teravihi reddetmekte, daha ılımlı davranan Zeydîler münferiden kılınmasını, Caferîler ise teravîh yerine ramazan ayı boyunca toplam bin rekât nafîle kılınmasını müstehap görmektedir.

4) Teravîh namazının rekât sayısına gelince, bu namaz esasen nafîle bir namaz olduğu için seleften rekât olarak sekiz, on, on altı, yirmi, otuz altı, otuz sekiz hatta *kırk* rekât olarak kılanların olduğu rivayet edilmiştir. Ancak bu konudaki esas hükmün ne olduğuna yönelik üç farklı görüş ortaya çıkmıştır.

Bunlar arasında **a)** Suyûtî, seleftin uygulamasına uygun olarak teravîhin belli bir rekâtının olmadığını ve isteyenin dilediği kadar kılabileceğini savunurken, **b)** son asırda ortaya çıkan diğer bir grup Hz. Peygamber'in ramazanda ve ramazan dışında on bir rekâtтан fazla kılmadığını ifade eden Hz. Aişe'nin meşhur hadisini esas alarak, vitir üç rekât olduğuna göre teravîhin de sekiz rekât olması gerektiğini savunur. Bu grup sahâbenin uygulamasını dikkate almadığı gibi, Hz. Peygamber'in yirmi rekât kıldığına dair İbn Abbas'tan gelen rivayeti de ravi kusurundan dolayı zayıf olduğu gerekçesiyle delil olarak kabul etmemektedir. **c)** İbadetle ilgili bazı düzenlemeleri Raşit Halifelerin meşru yetkileri dâhilinde gören cumhur ise Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali gibi raşit halifelerin zamanından beri yirmi rekât kılındığı, buna sahâbenin destek verdiği, zayıf da olsa İbn Abbas rivayetinin sahâbenin ameli ve icması vasıtasıyla teyitli bir şekilde giderildiğinden delil olmaya elverişli hale geldiği, haddizatında hadis usulünde isnadı sahih olmayan rivayetlerin genel kabul gördüğünde (telakkî bi'l-kabûl) sahih ola-

rak kabul edildiği, üstelik yirmi rekât kılınan teravihin *ümmetin şiarı hâline* geldiği vb. gerekçelerle yirmi rekâtın sünnet olduğunu kabul eder.

5) Gelen rivayetlere bakılırsa Hz. Peygamber'in gece namazlarındaki mutadı, meşhur olduğu şekliyle sekiz rekât değil, on rekâttir. Diğer yandan Hz. Peygamber'in daha çok şahsî gerekçelerle mutadı olan rekât sayısını ramazanda artırmayıp, kıyam, rükû ve secdeleri sair zamanlara nispetle daha da uzattığı görülmektedir. Böylece Hz. Peygamber ramazan gecelerini ihya etmenin gecenin büyük bir bölümünü namaz ibadetiyle geçirmek suretiyle hasıl olacağını ortaya koymaktadır.

6) Mükelleflerin teravih namazını kaç rekât kılacağı hususuna gelince, Hz. Peygamber'den bu konuda hiçbir açıklama nakledilmemiştir. Bu da gösteriyor ki, mükellef ferdi olarak gecenin çoğunu ibadetle geçirmek kaydıyla dilediği rekât sayısınca teravih kılabilir. Haddizatında seleften kırk rekâta kadar kılındığı nakledilen uygulamaların nitelik ve nicelik bakımından sünnetin amacını gerçekleştirme gayesiyle yapıldığı anlaşılmaktadır.

7) Düzenli bir cemaat oluşturmaya gelince, cemaatin devamını sağlayabilmek için diğer namazlarda olduğu gibi, belirli ve herkes tarafından bilinen rekât sayısınca kılınması zorunluluk arz etmektedir. İşte ümmetin önderi olan Raşit Halifeler söz konusu rekât belirleme zaruretinden dolayı sünnetin ruhuna uygun olarak teravihi yirmi rekât olarak belirlemiş, diğer sahabeler de buna destek vermiştir. Bu durumda cemaatle kılındığında teravihin yirmi rekât olarak kılınması, hem sünnetin gecenin büyük kısmını ibadetle geçirme amacını gerçekleştirmede hem de ümmetin şiarını koruyarak birlik ve beraberliği sağlamada önem arz edecektir.

Netice olarak, ülkemizde genel olarak yarış hâlinde kılındığı görülen yirmi rekâtlık teravih namazı, sayı bakımından devam ede gelen uygulamaya uygun olsa da, Hz. Peygamber'in ramazan gecelerini ihya etmek amacıyla kıldığı ve kılınmasını teşvik ettiği teravih namazının niteliğini karşılamaktan uzaktır. Bunun çözümü olarak a) hatimle teravih kılınan camilerin sayıları artırılabilir, b) isteyen mükelleflerin sünnete uygun teravih kılabilmelerini sağlamak için, bir birine yakın camilerin bulunduğu şehir merkezlerinde veya mahallelerde camilerden biri pilot uygulama olarak seçilebilir ve buralarda kıraatlerin daha uzun sürdüğü, aralarda ilahilerin okunacağı ve aynı zamanda abdest tazelenebileceği sürelerde istirahatların (terviha) yapıldığı teravih namazları kılınabilir.

Diğer camilerde ise öncelikle din görevlilerinin birlik halinde kıraatleri tertil ile okumaya özen göstermeleri dinî bir sorumluluk olup, hiç olmazsa namaz aralarında yakın zamana kadar devam eden ama çoğu yerde terk edilen salatı ümmiyelerin okunmaya devam edilmesi de bu hususta farkındalık oluşturacaktır.

Kaynakça

- Abdurrahim b. İbrahim b. Abdirrahman, *Hükümü't-terâvih ve'z-ziyâdeti fihî alâ ihdâ aşera rekâten*, Dâru İbni'l-Cevzî, ty.
- Adevî, Ebû Abdillâh Mustafa, *Bahs fî adedi rekeâtî kıyâmî'l-leyl*, Dâru Mâcid Useyrî, Cidde 1999.
- Ali El-Kârî, *Mirkâtü'l-mefâtîh şerhu mişkâti'l-mesâbih*, thk. Cemal Aytânî, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 2001.
- Askerî, Ebû Hilâl, *el-Evâil*, thk. M. es-Seyyid el-Vekîl, Dâru'l-Beşîr, Kahire 1987.
- Aybakan, Bilal, "Şâfiî", *DİA*, İstanbul 2010, XXXVIII, 223-233.
- Aynî, Bedrüddîn Ebû Muhammed Mahmûd, *Umdetü'l-kârî şerhu sahihi'l-Buhârî*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 2001.
- _____, *el-Binâye fî şerhi'l-hidâye*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1990.
- Bâbertî, Ekmelüddin Muhammed b. Mahmud el-Hanefî, *el-Înâye şerhu'l-hidâye*, (*Fethu'l-kadîr* le birlikte), Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 2003.
- Begavî, Ebû Muhammed el-Hüseyn b. Mes'ûd, *Şerhu's-sünne*, thk. Şuayb el-Arnâvut-M. Züheyr eş-Şaviş, el-Mektebü'l-İslâmî, Beyrut 1983.
- Berki, Ali Himmet ve Diğerleri, *Hatemü'l-Enbiyâ Hazret-i Muhammed ve Hayatı*, DİB Yay., Ankara 1981.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin, *es-Sünenü'l-kübrâ*, thk. M. Abdülkadir Atâ, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 2003.
- Bozkurt, Nebi ve Diğerleri, "Mescid-i Nebevî", *DİA*, Ankara 2004, XXIX, 281-285.
- Buhârî, Muhammed b. İsmail, *el-Câmiu's-sahih*, thk. M. Dîb Buğa, Dâru İbn Kesîr, Beyrut 1987.
- Cemel, Süleyman b. Ömer el-Ezherî, *Hâşiyetü'l-cemel ala şerhi'l-menhec*, Dâru İhyâi't-Türâsî'l-Arabî, Beyrut 2006.
- Dâmâd Efendi, *Mecmeu'l-ehur fî şerhi mülteka'l-ebhur*, Dâru İhyâi't-Türâsî'l-Arabî, ty.
- Derdîr, Ahmed Ebu'l-Berekât, *Şerhu's-sağîr alâ akrabi'l-mesâlik*, İsâ el-Bâbî el-Halebî, ty.
- Dönmez, İ. Kafi, "Oruç (İslâm'da Oruç)", *DİA*, İstanbul 2007, XXXIII, 416-425.
- Ebû Dâvûd, *Sünen*, Dâru'l-Kitâbî'l-Arabî, Beyrut ty.

- Elbânî, Muhammed Nâsirüddîn, *Salâtu't-terâvih*, el-Mektebü'l-İslami, Beyrut 1985.
- Ensârî, Abdül'alî Muhammed b. Nizâmüddîn, *Fevâtihu'r-Rahamût*, thk. A. Mahmud Muhammed Ömer, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 2002.
- Ensârî, İsmail b. Muhammed, Tashîhu hadîsi salâti't-terâvihi işrine rek'aten ve'r-red alâ Elbânî fi tad'ifih, Mektebetü'l-İmâmî'ş'Şâfiî, Riyad 1988.
- Erul, Bünyamin, "Übey b. Kâ'b", *DİA*, İstanbul 2012, XLII, 272-274.
- Fayda, Mustafa, "Bedir Gazvesi", *DİA*, İstanbul 1992, V, 325-327.
- _____, "Ridde (Ridde Olayları)", *DİA*, İstanbul 2008, XXXV, 91-93.
- _____, "Ömer", *DİA*, İstanbul 2007, XXXIV, 44-51.
- Güner, Osman, *Ebü Hureyre'ye Yönelik Eleştiriler*, İnsan Yay., İstanbul 2001.
- Haddâdî, Ebü Bekir b. Ali, *el-Cevheretü'n-neyyira*, Fazilet Nşr., İstanbul 1978.
- Hâkim, Ebü Abdillah, *el-Müstedrek ale's-sahîhayn*, thk. M. Abdülkâdir Atâ, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1990.
- Halebî, İbrahim, *Halebî-i kebîr*, Dersaadet 1325.
- Hatipoğlu, İbrahim, "Nu'mân b. Beşîr", *DİA*, İstanbul 2007, XXXIII, 233-234.
- Heyet, "Hz.Peygamber Devri Kronolojisi", *DİA*, İstanbul 2005, XXX, 479-481.
- Heyet, "İhyâu'l-leyl", *Mv.F.*, II, 232-237.
- _____, "Salâtu't-terâvih", *Mv.F.*, XXVII, 135-149.
- Heyet, "Teravih Namazı ve Buna Ait Hükümler", *Diyanet İlmi Dergi*, 1966, c. V, sy. 12, s. 344-345.
- Heysemî, Ebü'l-Hasen Nürüddîn Alî b. Ebî Bekr, *Mecmeu'z-zevâid*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1412.
- İbn Abdilber, Ebü Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh, *el-İstizkâr*, Dâru'l-Va'y, Kahire 1993.
- İbn Asâkir, Ebu'l-Kâsım Ali b. el-Hasen, *Târihu Medineti Dimeşk*, thk. Ali Şîri, Dâru'l-Fikr, ty.
- İbn Battâl, Ebu'l-Hüseyn Ali b. Halef, *Şerhu sahihi'l-Buhârî*, Mektebetü'r-Rüşd, Riyad ty.
- İbn Ebî Şeybe, Ebü Bekr Abdullah b. Muhammed, *el-Musannef*, Mektebetü'r-Rüşd, Riyad 2004.
- İbn Hacer, *Fethu'l-bârî şerhu sahihi'l-Buhârî*, Dâru Tayyibe, Riyad 2005.
- _____, *el-İsâbe fi temyîzi's-sahâbe*, thk. Ali Muhammed el-Becâvî, Beyrut 1412.
- İbn Kudâme, *el-Muğni*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî, Dâru Âlemi'l-Kütüb, Riyad 1997.
- İbn Mâce, Muhammed b. Yezîd, *Sünen*, thk. M. Fuad Abdülbâkî, Dâru'l-Fikr, Beyrut ty.
- İbn Manzur, *Lisânü'l-Arab*, Dâru'l-Meârif, Kahire ty.

- İbn Mâze, Burhânüddîn Mahmud b. Ahmed, *el-Muhîtu'l-Burhâni fi'l-fikhi'n-Nu'mânî*, thk. Abdülkerîm Sâmî el-Cündî, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 2004.
- İbn Nüceym, Zeynüddîn b. İbrâhîm el-Mısri, *el-Bahru'r-râik şerhu kenzi'd-dekâik*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1997.
- İbn Rüşd, Muhammed b. Ahmed, *Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-muktesid*, Dâru'l-Ma'rife, 1982.
- İbn Teymiyye, Takiyyüddîn Ahmed, *Mecmûatü'l-Fetâvâ*, Dâru'l-Vefâ, Mansûra 2005.
- İbnü'l-Hümâm, Kemâlüddîn, *Fethu'l-kadir*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 2003.
- Kandemir, M. Yaşar, "Ebû Hüreyre", *DİA*, İstanbul 1994, X, 160-167.
- Kaplan, Hayri, "Şarâni", *DİA*, İstanbul 2010, XXXVIII, 347-350.
- Kâsânî, Alâuddîn Ebû Bekr, *Bedâiu's-sanâi fi tertibiş-şerâi*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 2003.
- Kervancı, Mehmed, "Teravîh Namazı", *Diyanet İlmî Dergi*, 1970, c. IX, sy.100-101, s. 301.
- Koçak, Muhsin, *H. Ömer ve Fıkhi*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İzmir 1987.
- Köksal, M. Asım, *İslam Tarihi*, Risale Yay., İstanbul 1987, IX, 82.
- Köse, Saffet, "Teheccüd", *DİA*, İstanbul 2011, XL, s. 323-325.
- _____, "Teravîh", *DİA*, İstanbul 2011, XL, 482-483.
- Mâlik b. Enes, *el-Muvatta'*, thk. M. Fuâd Abdülbâki, Dâru İhyâit-Türâsi'l-Arabî, Beyrut 1985.
- Merginânî, Ebü'l-Hasen Burhânüddîn Alî b. Ebî Bekr, *el-Hidâye*, el-Mektebetü'l-İslamiyye, ty.
- Mervezî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Nasr, *Muhtasaru kıyâmi'l-leyl*, Hadis Akademi, Pakistan 1988.
- Miras, Kamil, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*, DİB Yay. Ankara 1985.
- Müslim b. Haccâc, *Sahîh*, thk. M. Fuad Abdülbâki, Dâru İhyâit-Türâsi'l-Arabî, Beyrut ty.
- Müşeykih, Hâlid Ali, *Fıkhu'l-itikâf*, Riyad 1419.
- Nesâi, Ahmed b. Şuayb, *es-Sünenü'l-kübrâ*, thk. Abdülgaffâr el-Bendâri-Seyyid Hasen, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1991.
- Nevevî, Ebû Zekeriyâ Muhyiddîn, *Kitâbü'l-mecmû' şerhu'l-mühezzeb*, thk. M. Necîb el-Mut'î, Mektebetü'l-İrşâd, Cidde 1980.
- _____, Ebû Zekeriya, *el-Minhâc şerhu sahihi Müslim*, el-Matbaatü'l-Ezheriyye, Mısır 1929.

- Öz, Mustafa, “Hâkim bi emrillâh”, *DİA*, İstanbul 1997, XV, 199-201.
- _____, “Râfiziler”, *DİA*, İstanbul 2007, XXXIV, 396-397.
- _____, “Ubeydullah el-Mehdî”, *DİA*, İstanbul 2012, XLII, 23-25.
- Özağşar, M. Emin ve Diğerleri, “Zayıf”, *DİA*, İstanbul 2013, XLIV, 157-160
- Polat, Selahattin, “Ebân b. Osmân b. Affân”, *DİA*, İstanbul 1994, X, 66-67.
- _____, “Mürsel”, *DİA*, İstanbul 2006, XXXII, 52-54.
- Remlî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed, *Nihâyetü'l-muhtâc ilâ şerhi'l-minhâc*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1984.
- Rûmî, Molla Ahmed b. Abdilkâdir, *Mecâlisü'l-Ebrâr*, trc. Muhammed Mansur *Hazinetü'l-esrar* adıyla, tab. Muhammed Hüseyin Han, 1283.
- Sabîhî, İbrahim b. Muhammed, *Adedü salâti't-terâvih*, Riyad 1409.
- Serahsî, Ebû Bekr Muhammed b. Ebî Sehl, *el-Mebsût*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut ty.
- Sönmez, M. Ali, “İbnu'n-Nablusî”, *DİA*, İstanbul 2000, XXI, 163.
- Sübki, Takiyyüddîn Ebu'l-Hasen b. Abdilbâki, *İşrâku'l-mesâbih fi salâti't-terâvih*, thk. M. Es-Seyyid İbrahim, (*Fedâilü alâmâti leyleti'l-kadr* ile birlikte), Mektebetü'l-Kur'ân, Bulak ty.
- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr, *el-Mesâbih fi salâti't-terâvih*, thk. Ebû Haris Ali b. Hasan, Dâru'l-Kabes, Amman 1986.
- _____, *Tedribu'r-râvi*, thk. Abdulvehhâb Abdullatif, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1979.
- Şarânî, Abdulvehhâb, *Keşfü'l-gumme an cemü'l-ümme*, by., ty.
- Şevkânî, Ebü Abdillâh Muhammed b. Ali, *Neylü'l-evtâr*, Dâru İbni'l-Cevzi, Riyad 1427.
- _____, *es-Seylü'l-cerrâr*, thk. Mahmud İbrahim Zâyid, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut ty.
- Şürübülali, Ebü'l-İhlâs Hasen b. Ammâr, *Meraki'l-felâh*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 2002.
- Taberânî, Ebu'l-Kâsım Süleyman, *el-Mu'cemu'l-evsat*, Dâru'l-Harameyn, Kahire 1415.
- Taberî, Muhammed b. Cerîr, *Târihu'l-ümem ve'l-mülûk*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1407.
- Tahâvî, Ebü Ca'fer Ahmed b. Muhammed, *Şerhu meâni'l-âsâr*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1987.
- Tahtâvî, Ahmed b. Muhammed, *Haşiye alâ merâki'l-felâh*, Bulak 1318.
- Tirmizî, Ebü İsa Muhammed b. İsa, *el-Câmiu's-sahîh* (Sünen), thk. İbrahim İvaz, Mustafa el-Bâbi el-Halebî, Mısır 1975.
- Turgay, Nureddin, “Teravih Namazı”, *Şamil İA.*, VIII, İstanbul 2000, 56-58.

Tüsi, Ebû Ca'fer Muhammed b. Hasen, *el-Hilâf*, Müessestü'n-Neşri'l-İslâmî, Kum 1407.

Uğur, Mücteba, "Hasen", *DİA*, İstanbul 1997, XVI, 374-375.

Uzun, Mustafa, "Ramazan İlahisi", *DİA*, İstanbul 2007, XXXIV, 437-438.

Yaran, Rahmi, "Bid'at", *DİA*, İstanbul 1992, VI, 129-131.

Yemenî, Ebu'l-Hüseyn Yahyâ, *el-Beyân fî mezhebi imâm eş-Şâfiî*, Dâru'l-Minhâc, Beyrut 2000.

Yiğit, İsmail, "Ömer b. Abdilazîz", *DİA*, İstanbul 2007, XXXIV, 53-55.

Yücel, Fatih, "Zeydiyye", *DİA*, İstanbul 2013, XLIV, 331-338.